

A torjai nemzetőr csapatok 1848–1849-ben

(Kivonat)

Torja első monográfiája, ALTORJAI CSOBOTH János egy iratmásolatától indítva – a szakirodalomban fellelhető adatok és igen heterogén forrásanyag alapján – a szerző összefoglalja mindazt, amit a mai Torja község (a hajdani Altorja, Feltorja, Karatna, Alvolál, Felvolál, valamint Futásfalva) területén 1848–1849-ben megszervezett nemzetőr csapatokról és működésükről ma tudni lehet. A szerző megpróbálta kideríteni, hiteles-e az ALTORJAI CSOBOTH János által lemásolt irat, és miképpen bukkanhatott rá a másoló (A. CSOBOTH János monográfiája nem maradt fenn, vagy ismeretlen helyen lappang).

*

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején Erdély és Magyarország más településeihez hasonlóan Háromszék és a vele szomszédos Felső-Fehér vármegyei területek falvaiban és városaiban is nemzetőr csapatok szerveződtek a köztisztviselőkből álló, közmegegyezésnek örvendő lakosokból a települések rendjének, a közbiztonságnak a fenntartására és az új, forradalmi rend védelmére. A nemzetőrök ellenszolgáltatás nélkül, meghatározott időre, önként vállalták a szolgálatot, maguk választották vezetőiket, csapataik belső rendjét, szabályait maguk szabták meg, és maguk döntöttek fegyverzetükről, felszerelésükről, viselendő öltözetükről is. Az agyagfalvi székely nemzetgyűlés 1848. október. 17-én úgy határozott, hogy a székelyföldi nemzetőr csapatoknak ezen felül legyen lobogójuk, tisztjeik magyarok legyenek, vezényleti nyelvük pedig a magyar nyelv

legyen.¹ (Az agyagfalvi gyűlés nyomán a Székelyföldre beékelődő vagy azzal szomszédos Felső-Fehér vármegyei és a barcasági magyar falvak lakói a székely székelyek alá rendelték magukat.) (Nem tudjuk, volt-e, kellett-e legyen korábban zászlajuk a nemzetőr csapatoknak.)

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc eseményeit feldolgozó monográfiák³ és tanulmányok⁴ arra hívják fel a figyelmet, hogy a nemzetőr csapatok Háromszéken igen fontos szerepet játszottak az önvédelmi harcokban közvetlenül résztvevő csapatok szervezett háttéréként, és maguk is részt vettek ezekben a harcokban. (JÓKAI Mór, aki később maga is beutazta Erdély nagy részét,⁵ korabeli naplójában a nemzetőrséget a magyar forradalmi hadsereg részeként írta le: „Ezenkívül volt a nemzetőrség, melynek leghasználatosabb osztályai közé lehet számítani a debreceni vörös pántlikásokat, az aradi nemzetőröket, a szabolcsi lovasokat, a beregi önkéntes csapatot, a borsodi nemzetőrséget, a szegedieket, a szabadkaiakat és a Székelyföldön élő minden rangú s korú férfit.”⁶)

Háromszéken a nemzetőrség és a pesti magyar kormánynak közvetlenül alárendelt bármiféle haderő sikeres szervezésének két fontos feltétele volt: a székely huszároknak és gyalogoknak – a határőrkatonai rendeknek – az 1764-ben erőszakkal létrehozott osztrák típusú határőri rendszer⁷ kötelékéből való szabadulása és a jobbágyok földhözjuttatással való felszabadítása. (Felső-Fehér vármegyében ugyanilyen fontos feltétel volt a jobbágyfelszabadítás.) Ezt a két feltételt azonban sem az 1848. május 29-én összeült erdélyi – kolozsvári – országgyűlés, sem a július 5-én megnyílt pesti országgyűlés nem teremtette meg, az erdélyi országgyűlésen kidolgozott III. törvénycikk pedig kimondta, hogy a legközelebbi országgyűlésig „a fegyvert viselő (effektív standbeli) székelység mint nemzetőr köteles katonai rendes fegyelem mellett katonáskodni,”⁴ azaz a fennálló rendszerben, a nagyszebeni osztrák katonai vezetés alatt szolgálni.⁸ Márpedig a háromszéki határőrök épp azt követelték a leghatározottabban, hogy a katonai szolgálatot osszák meg testvériesen a volt katonarendek, a jobbágyok és a nemesek közt.⁹ A ko-

* Acta (Siculica) 2006/2, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085

** Budapest, Várhegy 2., H-1028, roart19@ludens.elte.hu

lozsvári országgyűlés jobbágyfelszabadító törvényjavaslata nem tette lehetővé, hogy a székely örökségnek nyilvánított telken lakó jobbágyok és zsellérek – Háromszéken az úrbéresek zöme ilyen telken lakott – tulajdonukba vegyék az általuk megművelt földet, ezért ők kimaradtak a védelmi rendszerből. Nemzetőrnek nem vették fel őket, nehogy ezáltal földet követelhessenek, önkéntesnek nem álltak, mert nem lehettek egyszerre jobbágyok és katonák is.¹⁰ (Az erdélyi országgyűlés – Szentháromság vasárnapján, június 18-án kezdődő hatállyal – 1848. június 6-án foglalta törvénybe az úrbéreség és a robot eltörlését.¹¹ A törvényt a pesti országgyűlés is elfogadta.)

Háromszéken azonban másként járt a történelem órája, mint Kolozsváron vagy Pesten, ami részben a nemességnek a jobbágságtól és a katonarendiektől, a székelységnek a muszka (cári orosz) hadsereg inváziójától való, igen korán – már 1848. március 30-án – kinyilvánított féltelmeivel is magyarázható.¹²

Az események sorát az indította meg, hogy a nemzetőrség – előkelőkből való – felállítását a megváltás melletti jobbágyfelszabadítással együtt iktatta programjába Háromszék 1848. április 11–12-én, Sepsiszentgyörgyön tartott közgyűlése, amelyen úgy döntöttek, hogy a határőrök is beléphetnek a nemzetőrségbe.¹⁴ Az utóbbi döntés volt talán az első olyan lépés, amely előrevetítette a határőrségnek a General Commandótól való elszakadását. A szervezés a szék városaiban azonnal megindult: például a sepsiszentgyörgyi nemzetőr csapat április 24-re már felállított.¹⁵

A háromszéki nemzetőrök vörös zsinóros csizmát, vörös zsinóros fehér harisnyát, térdig érő szürke zekét és fekete kalapot viseltek,¹⁶ részben maguk gondoskodtak ruhaneműjükről, lábbelijükről és fegyverzetükről, részben a községek és a városok közpénzeiből szereltettek fel, és ugyanilyen módon jutottak élelemhez, részben pedig közadakozásból, épp úgy, mint Háromszék önvédelmi harca (1848. október – 1849. január) idején a harcoló csapatok állománya. A meleg téli ruhanemű és a kötszerek előállítására elsősorban az otthon maradt asszonyokra és leányokra hárult, ugyanúgy az élelmezés gondja is. A nemzetőrré vált volt székely huszár határőrök

többnyire lovon, szablyával, pisztollyal, rövid puskával, a volt székely gyalog határőr gyalogosok többnyire gyalog, karddal és szuronyos vagy vadászpuskával, a volt úrbéresek többnyire lándzsával voltak felfegyverezve.¹⁷

Az 1848. április 25-i események feltehetően meggyorsították a nemzetőrség szervezését. A parancsnokság erre a napra Uzonba gyülekezett a határőröket, abból a célból, hogy négy századot kiindítsanak Szebenbe és Szászsebesre. GÁL Dániel azonban meggyőzte a katonákat, hogy tagadják meg az engedelmességet, és foglalják le azt az 1500 hibátlan lőfegyvert is, amelyet a General Commando javítás ürügyével Gyulafehérvárra akart elszállíttatni.¹⁸ Az Uzonban összegyűlt határőrök hazaszéledtek, de alakuktaik nem oszlottak fel. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy BATTYÁNY Lajos miniszterelnök 1848. május 19-én levélben sürgette a székelek kiindulását a szegedi táborba.¹⁹

A háromszéki határőrök a General Commandótól való elszakadás következő lépését az 1848. május 30-án tartott alsócsernátoni gyűlésen tették meg, ahol a felsőháromszéki küldöttek – PÜNKÖSTI Gergely székely huszár hadnagy és több jelenlévő nemes egyetértésével²⁰ – úgy döntöttek, hogy eltörlik a robotot, a volt katonarendiek pedig a jobbágyokkal és a nemesekkel együtt fognak szolgálni a helyi haderőben, és együtt indulnak ki Magyarországra is.²¹ (Eme döntésnek az lehetett az előzménye, hogy Alsócsernátonban 1848. április 30-án „szép példát mutatának az beíratásba eddig katonaság terhe alatti társaink, őket követék nemesek, nem nemesek százon felül, minden vallás, faj és rang külömbőség nélkül”. A nemzetőrség felállítására kinevezett kilenc tagú bizottmányban ott találjuk BENKŐ Lajos és FARKAS Pál nemes, DULLÓ István lovaskatonát és két, minden valószínűség szerint gyalogkatonarendű férfiút, CSÍKI Dénest és VÉGH Ábrahámot.²²)

A háromszéki harcoló csapatok legénységét elsősorban a gyalogos és lovas határőrök, de nemesek és jobbágyok is alkották. A határőrség mintájára szervezett nemzetőr csapatok²³ állományában pedig határőröket – leszerelt vagy szolgálaton kívülieket is –, nemeseket, írástudó-

kat és úrbéreseket (jobbágyokat, zselléreket) találunk. Az utóbbiak vezetősége túlnyomórészt a nyugalmazott határőrtsztek, altisztek és tisztesek közül került ki.

A forrásközlemények gyarapodása, a téma kutatóinak eredményei és néhány általunk fellelt forrásadat lehetővé teszi számunkra mindannak összefoglalását, amit a mai Torját alkotó, akkor még önálló falvakban és Futásfalván létrehozott nemzetőrcsapatokról tudni lehet. (Közigazgatásilag Futásfalva ma az Altorjából, Feltorjából, Karatnából, Al- és Felvolálból alakult Torjához tartozik, ugyanúgy, mint az egykori bűdöshegyi Colonia Praediola.²⁴)

Altorja, Feltorja és Futásfalva zömében székely lovas és gyalogos határőrök, kisebbrészt nemesek és provincialisták – többnyire jobbágyok és zsellérek – lakta községek voltak Kézdiszékben, Karatna, Al- és Felvolál pedig zömében jobbágyok és zsellérek, kisebbrészt nemesek lakta vármegyei falvak Felső-Fehér vármegyében. (A Háromszék és Csíkszék közé beékelődött Felső-Fehér vármegye falvainak viszonyai azonban ősidők óta a székelyföldiekhez igazodtak.) Altorja és Futásfalva úgyszólván szíkatolikus települések, római katolikus gyülekezetiüket egy-egy önálló plébánia szolgálta, az előbbihez tartoztak a feltorjai, karatnai, al- és felvoláli római katolikusok is. A felsorolt falvakban lakó csekély számú görög katolikus az Altorja felszegén, Csikafalván létesült görög katolikus plébánia szolgálta. Feltorja, Karatna, Al- és Felvolál református lakossága a feltorjai és az alsókaratnai egyházközségbe tömörült.

Altorjainak nevezték az 1760-as és 1770-es években a 2. székely határőr gyalogezred egyik századát: ezt az altorjaiakon kívül az alsó- és felsőcsernátoni, az ikfalvi, az albisi és a mátfalvi gyalog határőrökből szervezték.²⁵ A századparancsnokság az altorjai illetőségű századparancsnokok házában, illetve bérelt épületben vagy más faluban kaphatott helyet, mert a főhadnagyi kvártélyház, amelynek felépítését évtizedeken át tervezték, sohasem épült fel. (Az 1826-ban született altorjai közgyűlési határozat például a Szentilona nevű közföld belső felének alsó részén jelölte ki a felépítendő kvártélyház helyét.

Az 1830. szeptember 19-én tartott altorjai közgyűlés azonban leszögezi a következőket: „Altorja fő Hadnagyi kvártélyház részére a Szent Ilona belső felének alsó részén egy darab hely kijelölve, melyre addig – alkalmatlan volta miatt – nem építettek s ezután sem fognak építeni.”²⁶ Az építkezés feltehetően azért maradt el, mert a község eme közterületét nagy esőzések és hóolvadások idején a fölötte lévő hegyoldalból lezúduló víz gyakran veszélyeztette, használható részeit pedig már az 1812. esztendő óta a község lakói vették használatba,²⁷ illetve vették meg pénzen, árverés útján: az így befolyt összeget a község az új templom építésére fordította.²⁸)

Altorján, Feltorján és Futásfalván egy-egy önálló nemzetőrcsapat alakult, míg Karatna, Al- és Felvolál egyetlen, közös nemzetőrcsapatot szervezett, amelyet az egyszerűség kedvéért karatnainak neveztek és nevezünk.

Általános megállapításként elfogadható, hogy a két különböző törvényhatóság településeinek eltérő társadalmi viszonyai meghatározták a bennük hasonló körülmények közt létrejött nemzetőrcsapatok összetételét: ez a három székely faluban azonos volt a többi háromszéki faluéval, míg a szinte kizárólag nemesek és úrbéresek lakta Karatna és a két Volálban a nemzetőrség kezdetben csak nemesekből toborzódott. Az említett nemzetőrcsapatok igen hasonló események és folyamatok közepette tevékenykedtek, tevékenységük között azonban 1848 tavaszán erőteljes eltérést is tapasztalunk.

A téma kutatói által és a viszonylag csekély számú forrásból általunk összegyűjtött adatok időrendbe állítva többet árulnak el a jó teremtést ígérő 1848-as²⁹ és az 1849-es esztendő altorjai, feltorjai és karatnai eseményeiről, köztük az altorjai, a feltorjai és a karatnai nemzetőrcsapat szervezéséről, működéséről, vezetőiről, tagjairól és azok létszámáról, mint gondolnánk. Egyelőre nem mondhatjuk el ugyanezt a futásfalvi nemzetőrcsapatról. A forrásokat betű- és írásként idézzük, és bemutatjuk az események hátterét megvilágító fontosabb forrásokat is.

KÓNYA István, az APOR család altorjai tisztartója, 1848. május 2-án, Torján kelt levelében a következőkről számol be APOR Lázár³⁰

udvari tanácsosnak, a bécsi Erdélyi Kancellária referendáriusának:³¹

– „Április 24. napjától fogva ... alig tudunk egy igen csekély udvari dolgot a cselédekkel el végeztetni; mert a Torján dühöngő katonaság agyon veréssel fenyegetik a jobbágyokat, ha úrdolgára menni lássák.”

– „A katonák³² hazaérkezvén mindenki a falujába, a nemes ember jószágaira bélvöldöztek s tele torokkal kiabáltak: Most gyere ki nemes ember! ezen vissza tértett katonákkal személyesen jelen volt az obester úr is, de annyi tekintettye se volt mint egy káplárnak ... Minden nemes embernek élete függőbe van Torján, mert szabadon beszél, hogy ha viszont poroncsolatot kapnak az elmenetelre, minden nemes embert felmészárolnak Torján, úgy mennek el. ... KÖNCZEI István urat szint halálra verték az első elmenetelkor.³³”

– „Torján mind a két renden lévő katonaság az excelenciádtól ajándékozott azon képet, mely a Templomba volt téve, le akarják onnan hanyjni.”

– „A torjai katonaság dühöngve és fenyegetésekkel forralt egy kör levelet, melyet egy néhány bizonyos all torjai követjeiktől el küldöttek m[é]l[tósá]g b[á]r APOR András és József urékhoz és más torjai possessorokhoz, hogy magok mind személyesen írják neveket alája. A kör levélnek foglalatja ez, az egész Bálványosi territoriumról erdeje és mezejével együtt önkéntesen mongyanak le.³⁴ Erről a per alatt lévő területről és a hasonlóképpen a per alatt lévő Cserefarkról³⁵ a possessorok le is mondtak, jegyzi meg a levélíró. (A katonák a bálványosi kaszálókra juhkosarat tettek, a szénafüvekre pedig ráhajtották Altorja, Albis, Futásfalva és Csernáton marháit.³⁶) A Bálványosi praedium ügyében az APOR család az 1860-as években pert indított Altorja közönsége ellen.³⁷)

– „A Nagy Telek³⁸ nevű – tavaszgabonával vetett – dűlőt a katonák fel akarják prédálni és magok közt felosztani.”

– „Minden katona azt kiáltja, most van idő, most kérjünk több szántóföldet és kaszálóhelyek elfoglalása is forog elméjekben.”

– „Excelenciádat pedig egy rész a muszkához átszökni, más rész pedig Torján lappangani hírelik.”

Báró APOR Rosália,³⁹ Török Mihály kapitány⁴⁰ özvegye 1848. május 13-án, Torján kelt levelében a következőket írja, ugyancsak APOR Lázárnak:⁴¹

– „A katonaság sok törvénytelenéseket élt – itt a Bálványost a katonaság felcsapatta.⁴² (APOR Rozália 1848. július 11–15-én APOR Lázárnak írt levelében ismét említést tesz Bálványosnak a katonák általi felprédálásáról.⁴³)

– „Itt a katonaság úgy meg bolondult, hogy azt hiszik, hogy az nemes ember jószágát köztök mind elosszák és a mi van minden közös, itt ütnek, verekednek, azt mondván, most se törvény, sem tiszt, a jobbágyok is húzódnak erőssen a heti szám adásától ön maguk huncfutságok miatt is de a katonaság is izgatják.⁴⁴”

– „Május 11-én a [Felső-Fehér vármegeyei] főbíró⁴⁵ Karatnán volt, a nemességet egybe gyűjtötte, a fegyvert fel vették, tanulnak minden nap.”

– „A tisztartó az allsó telek körül igazítatván a sancokatt, oda küldöttek, hogy hiába ne ásassa, mert úgyis ez régenten az övék volt, és ők fel osztják.”

– „Haragusznak reád egy része itt a katonaságnak hogy oda fel te, ide le a Détán APOR József adták el őket. A képet is le akarták vetni az oltárról, de a pap azt monta, úgy menyenek be a Templomba erőszakkal, hogy ő bé zárja a Templomot és a felsőbbség parancsolatja nélkül több szolgálatot nem teszen”, tehát nem misézik, nem keresztel, nem esket, nem temet, stb. (A szóban forgó oltárkép feltehetően Bécsben készült. MIHÁLCZ József plébánost, aki 1818. április 10-én született Altorján, és 1841. vagy 1842. augusztus 8-án – vagy 29-én – szenteltetett pappá, az altorjai eklézsia 1846. július 23-án választotta papjává: a püspök által kibocsátott altorjai plébánosi kinevezésén is ez a dátum szerepel. Altorjai hivatalát 1846. augusztus 31-én foglalta el: 1898-ban még szolgált, 1884-től az iskolaszék elnöke is ő volt.⁴⁶ A forradalom és szabadságharc híve, de ilyen kiélezett helyzetben is képes volt különválasztani az egyházi ügyeket a politikaiaktól, és megóvni temploma kegytárgyait a politikai indulatok gerjesztette veszélyektől.) Egyébként az oltár is APOR Lázár

közbenjárására és anyagi segítségével készült el Bécsben 1836 után.⁴⁷⁾

BODA Károly helyettes királybíró is tudott az altorjai eseményekről, amint azt 1848. május 17-én, az akkor még „köz csend és béke” állapotában lévő Fülébből írt levele tanúsítja.⁴⁸⁾ Másnap LÁZÁR Dávid alkirálybíró említi Dálnokon kelt levelében a helybeli biztos tudósítását a – nem tudni melyik – „torjai esetről” és arról, hogy jónak látná „a két nemes ezredet felszólíttatni, miszerint alattvalóikhoz is rendelkezni, a törvényt szemek előtt tartani, az erőszakos lépésektől meg szünni. Minden faluba a mi tesszik, azt a falu gyűlésébe elvégezni, s kik valamely ténynek akarói, azoknak neveiket jegyeztetnék a falu jegyző könyvébe, hogy jövőbe azok számolhassanak, ne az ártatlanok, a merész tényekről. El van terjesztve, hogy most a szabad sajtó színe alatt szabad mindent tenni, nincs törvény, a pálcá büntetés törölve.”⁴⁹⁾

Felső-Fehér vármegye főispánja, gróf KÁLNOKI Dénes, 1848. május 20-án Miklósvárról a következőket írta az erdélyi főkormányzónak:⁵⁰⁾

– „Méltóztassék annál fogva nagy méltóságod a Brassóba le tett 1700 darab fegyverből (a honnat a mint halattik 800 a századoknak ki adatott) a még benn levő 900-ból 500-zat ezen újabban fel állított őrsereg⁵¹⁾ számára rendelni és aztat a karatnai őrség számára kért 150 darab fegyverekkel edgyütt hová hamarább ki adatni parancsolni.”

A Kolozsváron megjelenő *Honvéd* című lapban 1848. május 22-én újságcikk jelent meg a székelység legégetőbb sorskérdéseiről.⁵²⁾

GAZDA József hadbiztos 1848. május 24-én Altörjáról a következő sorokat küldte a főkirálybíróknak:⁵³⁾

– „Jelentem alázatosan: hogy a minden falukba személyi és vagyoni bátorság tekintetээр felállítani parancsolt rendőrségről rendeleteknek, itten Allsó Torján legkisebb tellyesedése sem lett. Temérdek népség gyűlt volt ugyan öszve a célzott rendőrséget létre hozó elegyes bizotmány elejibe gondolván: hogy azon bizotmánytól olly dolgokat fognak felolvastatni hallani, a mik az ók nagy várakozásokkal meg

fog egyezni. De a midőn tellyesleg megértették: hogy most csak is rendőrség felállíttatása vagyon tervezetbe, az aránt még a bizotmány előtt csak nem átállánoson úgy nyilatkoztak a katonai és adózó rendeknek sok számú egyénjei: hogy efféléről még csak tudni sem akarnak. Csakugyan méltóságos báró APOR József úrnak olly indítványára, (hogy ezen célszerű intézetről nem elegyessen fejjérnépekből s gyermekekből is nagyon öszve csoportozott sokaságnak, hanem egy néhány érettebb gondolkozású és a nép által ki vállasztandó értelmesebb embereknek lehetne és kellene tanácskozni) oda hajlottak vala: hogy mint egy harminc vagy negyven személyt kiválasztottanak a kik a célzott rendőrségről, a módjait azután következő napon úgy mint május 23[di]k napjának reggeli óráira öszve gyűlve tanácskozzanak s határozzanak is. De a kítűzött időbe – kivált a katonai részről senki és senki meg nem jelent – miszerént ezen törvényt, rendet és csendességet nem szerető jelleméről ország szerzte esméretes Torja falvába senki, főképpen pedig az eddigi kiváltságos rend, se személye se vagyona aránt bátorságba nincsen, s talán nem is léend, ha a tekintetes tiszttség a helybeli két ezredék méltóságos kormányaival egyet értve, valami óhajtott modort fel nem találának, melly által a kívánt rendőrséget valamiképpen itten is létre hozni lehessen – és pedig annál is inkább – mivel itten még újabb-újabb erőszakos foglalások is tervezetbe vagynak.” (A szomszédos Alsócsernátonban például már 1848. április 30-án megkezdték a nemzetőrség felállíttatását, majd május 16-án folytatták. Az utóbbi dátum csak egy héttel korábbi az altorjai nemzetőr csapat felállíttatására tett próbálkozás időpontjánál.)⁵⁴⁾

KÁLNOKI Dénes főispán 1848. május 27-én újabb levelet írt a főkormányzónak Miklósvárról.⁵⁵⁾

– „Minekutánna meghagytam a tisztőségnek, hogy a ne talán jelen nem létembe magát előadható zavargásokról a felséges királyi fő kormány széket azonnal közvetlen értesítse és rendelkezék – siettem a belkerület némely helységibe fenyegető kitérősekről rendelkezni, mi végre Karathnán, Bodolán, Niént és Márkus helységiben a nemzeti őrség fel állíttatott, és a

nagy méltóságú fő kormányzó úrnak a zavargások hogyani állásáról jelentésemet bé küldve, a megyei őrsereg számára (a Brassóba lerakott fegyverekből melyből a szászok a maguk szükségökre már kaptak) 500 darabot rendeltetni, és a tisztsége által sürgetett rögtön törvényszéket megadatni kértem. ... Ugy a jelen, naponta komolyabb szint öltő csendháborgatások a megyebeni maradásomat igénylik.”

Május végén Felső-Fehér vármegyében előbb a peselneki (1913 óta: Kézdikővár), majd a szárazpataki úrbéresek lázadtak fel. A lázadást a karatnai és a kantai nemesi nemzetőrség verte le.⁵⁶ (Várható is volt, hogy a nemesi nemzetőr csapatok a rend és a közbiztonság védelmében tulajdonképpen a forradalom céljaival ellentétes, elnyomó szerepet is vállalnak, bár a nemesség jelentős része nem ellenezte az úrbériség megváltás melletti megszüntetését, de azt a meghozandó, idevágó törvények alapján és nem az úrbéresek erőszakos fellépése nyomán óhajtotta megvalósulva látni.) (Jellemző, hogy Háromszéken az esetleges parasztmozgalmak megfigyelésére és megfékezésére már a Horea vezette 1784-es román parasztfelkelés idején is – a szokásosak mellé – még egy őrállomást akartak szervezni Torja vagy Futásfalva tájékán,⁵⁷ megtiltották a korcsmai csoportosulásokat, a falvak őrizetét, az idegenek ellenőrzését pedig megszigorították.⁵⁸)

LÁZÁR Dávid 1848. június 2-án írt újabb levelet Dálnokról a főkirálybíróknak.⁵⁹

– „Alsó Torján a hétszámi szolgálat⁶⁰ megszűnt, sőt azon veszélyes gondolat is kitört, hogy 22 éves szolgálátú embert⁶¹ is B. APOR Josef úr házából akaraton kívül egy keringő⁶² kitett, hogy az apja az előtt 22 évvel ott lakott, ha meg nem előztetik katonai erő használatával, miből mások is példát vesznek, a vér folyni fog.”

KÓNYA István 1848. június 8-án, Torján kelt levelében újból tudósítja APOR Lázárt a torjai helyzetről:⁶³

– „A prefektus úr június 2-án Torjára érkezett. ... Mindnyájan nemzetőr katonák vagyunk erőltetésből s félelemből, gyakorlat naponként foly, és a felfuvalkodott katonaság a cselédséget annyira ijesztette, hogy még kalákába se jönnek. ... A katonák ha földünkbe jobbágy ekét

látnak szántani,⁶⁴ azt nagy fenyegetésekkel kergetik el. ... Az van divatba, hogy a legutolsó elvénült félszeg⁶⁵ gyalog szeres ember⁶⁶ is örkatona, hogy lako jóságá nekik maradjon, és a földes urak szántó és kaszáló helyeik felosztása reménységével, hogy ha bé nem akarják venni fenyekeve⁶⁷ is bé állnak a sorba a gyakorlaton még a konvenciók cselédek⁶⁸ is.”⁶⁹ (A torjai jobbágyok április második felében még robotoltak, május végén azonban már nem,⁷⁰ és a robottól őket eltöltő katonákkal szemben a torjai nemesség, de még a főnemesi APOR család is tehetetlenek bizonyult. Feltehető, hogy a torjai jobbágyok épp ebben az időszakban mentek tömegesen Kézdivásárhelyre is, hogy felvétessék magukat a nemzetőrségbe, de elutasították őket. Emiatt a nemesség ellen fordultak, mondván: „Üssük agyon mind a nemes embert.”⁷¹) A kézdivásárhelyiek kiemelkedően forradalmi és szabadságharcos magatartása nyilván hatással volt a szomszédos községek lakóira.

– „Bálványos el van prédálva.”

A 2. székely gyalogezred néhány századának katonái 1848. május 30–31-én Koslárd és Mihálcfalva térségében tartózkodtak.⁷² Nem tudjuk, torjaiak voltak-e köztük.

TELEKI József kormányzó 1848. június 3-án, a székely katonaságot két biztosa által Magyarországra kirendelő BATTHYÁNY Lajos miniszterelnökhöz intézett sorai ezen katonaság székelyföldi és erdélyi szerepét így világítják meg:⁷³

– „Van szerencsém a tisztelt Gróf Minis-teri Elnök Urat ezennel hivatalosan meg keresni miszerént a székely katonákra nézve, mellyeknek ki mozdítására a királyi fő kormányzék állásánál fogva egy átaljában bé folyást nem vehet, de a melynek egy része különben is a belső csend fenntartására lakhelyéből ki mozdítva, és az ország különböző részein el helyeztetve van, a másik része pedig a Moldovába mutatkozó, és ezen nagy fejedelemiség igen számos oláh lakossaira is bé folyható mozgalmak tekintetéből a külső és belső bátorságnak nem csak ezen nagy fejedelemiségnek, hanem Magyar országon, sőt az öszves Osztrák Császárságbani veszélyeztetése nélkül nem könnyen mozdíthatók ki, még most szándékától el állani, a polgári rendből akár a

székely földön, akár más helyeken a Magyar hon oltalmára önkényt vállalkozva nézve pedig, kik eránt a királyi kormányzszék egész készségét ajánlja mindeneket ezzel egyet értőleg intézni, s egy szersmind az említett magokat ajánlkozó önkénteseknek, katoná öltönnel, zsoldal, fegyverrel és tisztekkel leendő ellátatásáról, kebli kitörések ki kerülése végett maga útján annál is inkább gondoskodni sziveskedjék, mivel Erdély e részben mindenek tellyes szükében vagon.”

APOR Károly 1848. június 12-én, Kolozsváron kelt, anyjának írt levelében azt latolgtatja, hogy „beálljon-e az önkéntesek sorába közlegénynek a horvátok ellen”⁷⁴

Erdély kormányzója 1848. június 15-én kelt levelében az önkéntesek toborzására hadfogadó helynek jelölte ki Kézdivásárhely városát is.⁷⁵

Egy 1848. július 3-án, Torján kelt levél újabb adalékokkal szolgál.⁷⁶

– „A katonák gyűlölik a nemes embert itt létünk nagyobb veszélyben van, mint bárhol az oláhok közt.”

– „A katonasághoz felszollítás jött, hogy menjenek, azt felelték hogy elől mennyen a nemes és utánna a paraszt, ők kísérik és korbát-solják. ... Lám, a ditső Unio mit hozott.”

VAY Miklós királyi biztos 1848. július 13-án elrendelte a háromszéki nemzetörök összeírását a főkirálybíró által elnökölt bizottmány irányításával, ami nem ment a legsimábban, mert a nemzetörseget sokan a határőri szolgálat meghosszabbításának és kiterjesztésének tekintették.⁷⁷ Minden valószínűség szerint ezen rendelet nyomán írtak össze augusztus 5-én Altorján 66, Feltorján 30, Futásfalván 14 nemzetört:⁷⁸ a határörök nem estek az összeírás hatálya alá.⁷⁹

Báró APOR Rosália – akire a határörkatonák haragudtak, mert szerintük APOR József „eladta” őket a Diétán – 1848. augusztus 20-án, Torján kelt levelében a következőket írta APOR Lázárnak:⁸⁰

– „Innen a székely huszárok is elmenének. ... Az elvitt gyalogok közül 100 el szöktek, ... meg vannak fogva.”

– „Torján bizottmány alakult.”

– „Fejer puskások, az az jobbágyok.”

A 2. székely határör gyalogezred egy zászlóalja 1848. július 23-án Kolozsvárott, július 30-án már Nagyváradon volt, a székely határör huszárezred egyik – Hidvégről 1848. július 23-án indult – osztálya pedig augusztus 8-án érkezett Pestre.⁸¹

Erdélyben 1848. augusztus 30-án már több helyen felütötte a fejét a kolera.⁸²

A 2. szeptember 30-án már a Dunántúlon állomásozott.⁸³ Móga János altábornagy 1848. október 15-én, Pandorfban kelt levelével télire hazaengedett két székely határört, a többieknek pedig tudomására hozta az országgyűlés azon szándékát, „mely szerént a székely határörvidéki népnek eddig is terhes kötelességeit a katonáskodásra nézve vállakról levétetvén, az ország egyéb lakosai között egyenlően leszen elosztandó.”⁸⁴

1848. szeptember 22-én a miniszterelnök teljhatalmú toborzási és újoncozási kormánybiztossá nevezte ki DEMETER József sepsiszentgyörgyi és BERDE Mojzes háromszéki országgyűlési követet.⁸⁵

A székely tábor 1848 október–novemberében folytatott küiküllömenti harcaiban részt vevő háromszékiek között említik Pécsi egykori vörös csákós huszár főhadnagyot, aki már a francia háborúk idején érdemjelet nyert.⁸⁶ Ő talán azonos az 1811-ben említett altorjai PÉCSI obreslajdnanttal.⁸⁷ (Alsócsemátoni BERNÁLD Elek altorjai birtokos szintén részt vett úgy a küiküllömenti harcokban, mint Háromszék önvédelmében.⁸⁸)

A székely határörség legégetőbb kérdése, amely a kolozsvári és a pesti országgyűlésen nem oldódott meg, Háromszéken 1848. október 30-án végre megoldást nyert. Sepsiszentgyörgyön kimondották, hogy kötelességeit és jogait illetően minden lakos egyenlő, az addigi katonáskodási rendszer érvényét veszti, minden lakos a polgári kormányzat fennhatósága alá kerül, általános hadkötelezettség lép érvénybe és – kivéve a szegődött szolgákat, a polgári tiszteteket, a megyés papokat, az iskolamestereket és a szék szolgálatában álló egyéneket – minden 18–50 éves férfi köteles nemzetörként szolgálni a haza és a szabadság ügyét.⁸⁹ November másodikától a nemzetörök heti három napot gyakorlatoztak.⁹⁰

Az 1848. november 12-én Sepsiszentgyörgyön tartott népgyűlésen PUCHNER megadásra szólító felhívására Háromszék és Bardócszék katonasága és polgársága azt válaszolta, hogy nem hajlandó visszatérni a General Com-mando igazgatása alá, továbbá jóváhagyta a következő határozatokat:⁹¹

– Fegyvereiket megtartják, és a védelem-re használják.

– Továbbra is szavatolják Háromszék és Bardócszék területén a rendet és a biztonságot, szigorúan betartják az ország törvényeit.

– Az illető székek területére idegen kato-naságot nem engednek belépni, mert az a közrend felbomlásához vezetne, ha pedig a főparancsnok-ság a nép akarata ellenére erőszakos behatolás-hoz folyamodna, fegyverrel fognak védekezni.

A háromszéki Honvédelmi Bizottmány 1848. november 15-én tartott gyűlésén „elhatá-roztatott, hogy egész Háromszék nemzetőri lábra állíttassék”.

November 16-án Háromszék önvédelme, GÁBOR Áron fellépése nyomán végleg elhatá-roztatott, a végpontokra újabb – elsősorban lán-dzsás – csapatokat vezényeltek.⁹² A határozatot november 28-án megerősítették, az áruló BALÁZS Emánuel népipélelet útján kivégezték.⁹³

Az önvédelem feltételeinek biztosítása helyi szinten az elnökből, jegyzőből, tagból és 2-3 biztosból szervezett városi és falusi bizottmá-nyok feladata volt. A 18 évnél fiatalabb és 50 évnél idősebb férfiakból helyi őrséget, ún. bel-szolgálatot szerveztek. Mínderre azért volt szük-ség, mert akkor már jelentős számú határőr szol-gált a távolabbi magyar seregekben, a nemzet-őrök zöme pedig Háromszék végpontjain táboro-zott.⁹⁴

Miután HEYDTE november 25-én lefegyverezte az erdővidéki nemzetőrcsapatok némelyikét, Sepsiszentgyörgyre és Hidvéghöz nagyszámú kézdivásárhelyi puskás kíséretében torjai és szentléleki lándzsás nemzetőrök érkeztek. Utóbbiaknak is fontos szerep jutott a november 29-én Hidvégnél támadó császári csapatok visszaverésében november 30-án.⁹⁵ A torjai és szentléleki lándzsások részt vettek a HEYDTE ellen december 12-én a Felsőrá-

kos–Vargyas–Rika térségében indított és a háromszékiek teljes győzelmével december 13-án véget ért hadműveletekben, amelyekben ki-tűnt egy MIHÁLTZ nevű torjai nemzetőrtiszt,⁹⁶ minden valószínűség szerint MIHÁLCZ Ferenc hadnagy. Az árapataki táborból december 13-án feleségének levelet író, abban a nem sokkal az-előtt otthonról kapott váltás-fehérműt említő BORBÁNDI Ferenc őrpolgár feltehetően szintén altorjai volt.⁹⁷

A háromszéki önvédelmi harcok résztve-vői között 1848. december 18-án BENKŐ Dénes és PÜNKÖSTI Gergely altorjai főhadnagyok, valamint két futásfalvi honvéd, CSEH László és LUKÁCS Károly nevével találkozunk.⁹⁸ (BEN-KŐ Dénes még 1852. január 18-án is aradi sán-c-fogságát töltötte.⁹⁹)

Az árapataki fegyvernyugvás megkötése, 1849. január 2-a után, egyes feljegyzések szerint 1849. január 4-én a háromszéki – köztük a torjai és a futásfalvi – „szervezkedett nemzetőrök” a további parancsokig hazatértek.¹⁰⁰

Az erdélyiek, különösen a háromszékiek számára az orosz betörés hamarosan már nem csak közelebbi-távolabbi fenyegetésnek bizo-nyult: 1849. január 31-én orosz csapatok özön-löttek be Havasalföldről Erdélybe a Vöröstornyí-, a Töröcsvári- és a Tömösi-szoroson.¹⁰¹ (Az utóbbi két szorost már 1704-ben, a II. RÁKÓCZI Fer-enc vezette szabadságharc idején is háromszéki kuruc csapatok tartották megszállva.¹⁰²)

A székely nemzetőrök felszerelésének költségeit egy 1849. március 7-én kelt kormány-biztosi levél szerint már egyéb forrásokból is fedezték. Idézzük:

– „A székelyek sok, igen sok pénzbe fog-nak kerülni, egymillióról beszélgetnek. Én GÁL ezredesnek előlegezésre utalványozok a parajdi sóhivatalból a székely honvéd gyalogság, lovas-ság, nemzetőrség ruházatára, asszignálok Csík-ban és Háromszékben a revindikált havasokból befolyt pénzeket. ... Ezek zsinórra, készítésre, csakóra elégségesek lesznek, condraposztójok magok készítményök. Ilyet a magyar seregnek is használhatunk, többet ér, mint az általam vásár-lott mindenféle posztó, és olcsó, mi az itteni iszonyatos költségeknél fő dolog. ... Szatmárba a

díjazáson kívül 10 ezer forintot kérnek. A széke-lyek az Isten tudja, mennyit, ha kiadom, ami követeltetik, úgy marad a pénztárba semmi, pedig három-négy nap múlva gabonavásárlás is eszközözlendő.”¹⁰³

A 2. székely – vagy 15. határvéd gyalog- ezred 1849. márciusának végén honvédezzéddé alakítottatott át.¹⁰⁴

A székelyek 1849 márciusában már nehezítették a katonai kormányt, amelyet GÁL (Sándor) és FORRÓ ezredek BEM nevében vezettek be.¹⁰⁵ Ennek ellenére egy 1849. április 10-én kelt kormánybiztosi levél szerint „Három- szék, Csík-, Udvarhely- és Maros-székek versenyezve emelkedtek fel a haza védelmére ... jelesen Csík- és Háromszék, mely a határszéleket is éjjel-nappal védelmezi.”¹⁰⁶ A kormánybiztos szerint „Katonásíttatnia kell a népnek a nemzetőri intézmény által is, mert csak fegyveres nép lehet erős és így szabad. Ez okból 18–50 évesig az újoncok közé besorozottakon kívül rögtön nemzetőrségre sorozandók. ... A nemzetőrség a hadügyminisztérium által a nemzetőrségre vonatkozó törvények alá rendeltetik, és annak megtartására pontosan elköteleztetik.”¹⁰⁷

KOSSUTH Lajos 1849. április 1-én BEMet Erdélyből Magyarországra akarta kirendelni, azzal a meghagyással, hogy székely katonákat is hozzon magával, Erdély védelmére pedig sáncoltassa el a borgói, vöröstornyai, tömösi, törösvári és ojtói szorost.¹⁰⁸

A férfiak távolléte fennakadást okozott a földművesmunkákban, ami az éhínség veszélyét idézte fel. 1849. április 11-én a kormánybiztos a következőket írta:¹⁰⁹

– „A gabonát összeírtam, mert itt ez évben is, a jövőben pedig kétségtelenül éhség leend az álladalom közbejövetele nélkül. A legszebb, legjobb földek parlagon hevernek, egyedül a Székely- és Szászföld van elvetve átol- lában.”

A kormánybiztos 1849. április. 24-én újabb levélben ecseteli a székelyföldi állapotokat.

– „A székely földéről is küldök számot és számvetést. Székelyföldet BEM túlterhelte, ott bizonyos székekben az ingerültség nem csekély, de a székely fukar. Megigérttem nékik ... hogy ...

egy évi adót elengedek ... azt úgysem tudtuk volna behajtani baj nélkül; és megteszi hatását, pedig olcsón, mert szép kevés lett volna a kive- hető adó. ... Erdélyből sok katona fog kijönni, BEM ... csaknem az elaggett korig kiemelni ren- delte a székelyeket. ... Most nagyobb áron kölle árlejtés útján kiadnom a lovak tápszerét, de úgy, hogy azzal mégis meg lehet elégülni. Azonban ... lerendelem a moldovai gabonaszállítást, honnén már hozattam Székelyföldre, meg akarván szün- tetni aggodalmukat az éhségre nézve.”¹¹⁰

1849. június 24-én HASFORD csapatai Brassó, LEINÉÉ Ojtoz felől érkezve megszállták Háromszéket, és lerombolták a kézdívásárhelyi hadiüzemeket, majd június 29-én visszavonultak Brassóba.¹¹¹ HAMAR Lajos, Kézdiszék rendes jegyzője annakidején egyik gazdasági naplójá- ban a következőkről számolt be:¹¹² „1849be június 24-én a cs[ászári] k[irályi] muszka elegy tábor miután Tömösön bėjött, vévén az uttyát Brassó felől egyenesenn Uzonnak, onnan S[epsi]sz[ent]györgyre, a honnan K[ézdí]vásár- helyre érkezett ellenállás nélkül, 26-án, ottann négy napokig tartozkodva 29-én azaz Sz[ent] Péter és Pál napján vissza utazott, falunk (Futásfalva) anyiba érezvén, hogy egy vágót,¹¹³ két portio szekér szénát, 4 köből zabot, 80 keny- ret, egy véka főzeléket, 5 font sót volt kénytelen adni, s még egy ölfát is, ezeket bevívó szekerek közül négyet Brassóig hajtottak, csakis a negyedik napon térhetek vissza. Julius 6-ik és 7-ik napjainn az uzoni határonn és a S[epsi]sz[ent]györgyin nagy ütközet tartatott a muszkákkal GÁL Sándor ezredes vezérlete alatt, mikoris a muszkák szétozlatták táborunkat, s azolta a muszka tábor S[epsi]sz[ent]györgy és szotyori határokonn lógerez,¹¹⁴ 13-án csász[ári] katonákis hozzá csatlakoztak. A muszkák pedig szakaszonként ki járván falukra a gabonát hajtsák, és dulják egymásután, a mi élelmekre szol- gálhat aztot egymásután felseprik. Miután BEM tábornok ur Csíkba bé érkezett s onnan ren- dezvén a lehetőségig a székelyeket onnan lein- dult s 18-án juliusnak 1849be K[ézdí]- vásárhelyen a truppall keresztül utazott Sz[ent]- györgy felé, az Olt mellett Csíkból lefelé megint más trupp, s azután Eresztevénytyől el kezdve az

Oltig liniát¹¹⁵ huztak, Julius 21-én a mint mondták három zászló alj K[ézdi]vásárhely felé vonult a székelyekből, az ojtózi vám felé indulandók, a mint hogy bé is mentek Molduvába, s onnan az oroszokkal megütközvén győzedelmes hírel tértek vissza.”

Az Ojtoznál betört MOLLER cári altábornagy és DANIEL Imre császári biztos 1849. augusztus 10-én megparancsolta, hogy a peselneki és a kézdi járás¹¹⁶ nemzetőr csapatok tagjai – tehát a karatnaiak, az al- és feltorjaiak is – 24 órán belül szolgáltatassák be minden fegyverüket Kézdivásárhelyen: akinél a határidő eltelte után fegyvert találnak, főbelövik, ha pedig egész falu áll ellent a parancsnak, azt porrá teszik.¹¹⁷

A torjai nemzetőr csapatokról és működésük körülményeiről egyelőre ennyit tudunk, valamint azt, hogy a közös célok, harc és megpróbáltatások ellenére a rendi társadalomban gyökerező ellentétek időnként kiújultak. Egy 1849. november 11-én, Torján kelt levélben ezt olvassuk:¹¹⁸

– „Hogy ha még öt nap bé ne jöjenek a muszkák, a nemességet és a császári tiszteket mind le ölték volna.”¹¹⁹

A fentiekben csak a karatnai és az altorjai nemzetőr csapat szervezéséről, működéséről esik szó, a feltorjaiéről és a futásfalviéről nem. Úgy véljük azonban, hogy a feltorjai és a futásfalvi nemzetőr csapat nagyjából ugyanabban az időszakban, ugyanolyan körülmények közt és ugyanúgy alakult meg, mint az altorjai. A feltorjai nemzetőr csapat 1848. augusztus 5-én létszám tekintetében a szék átlagának közel felével a 33 kézdiszéki nemzetőr csapat között a huszonegyedik helyen, a futásfalvi a szék átlagának alig több, mint ötödével a huszonkilencediken állt.¹²⁰ Megalakulásuk időpontját és körülményeit, tevékenységüket, vezetőik és tagságuk névsorát egyelőre nem ismerjük.

Mint láthattuk, a karatnai nemesi nemzetőr csapat 1848. május 11-én alakult meg, tagjai azonnal fegyverbe álltak és naponta gyakorlatoztak, számukra Felső-Fehér vármegye főispánja 1848. május 20-án és 27-én fegyvereket kért Brassóból. A fegyvereket nem tudni, kiutalták-e, s ha igen, megkapták-e a karatnai nemzetőrök. A

KÖNCZEI Gábor nemes vezette, vadászpuskákkal felszerelt karatnai nemzetőr csapat létszáma 1848. május 23-án még csak 50 főre rúgott, de állománya később – talán a jobbágyok befogadása nyomán – már 100 főnyi volt.¹²¹ További működéséről egyelőre nincsenek ismereteink. (A peselneki és szárazpataki jobbágylázadás leverésében szintén résztvevő, KOVÁCS Dávid vezette 80 fős kantai nemesi nemzetőrség szintén vadászpuskákkal volt felszerelve, a JANKÓ András nemes vezette, ugyancsak 80 fős peselneki fegyvertelen volt, a POTSA Farkas nemes vezette 60 fős szárazpataki tíz tagjának volt fegyvere.¹²² Talán ezzel magyarázható, hogy a karatnaival feltehetően nagyjából egyidejűleg megalakult peselneki és szárazpataki nemesi nemzetőrség csak a karatnai és a kantai nemesi nemzetőrség segítségével tudta leverni a jobbágyok lázongását.) Tudjuk viszont, hogy 1848. december 26-án a kézdivásárhelyi tanácskozáson kidolgozták a háromszéki népfelkelés tervét arra az esetre, ha a császári vagy a cári csapatok betörnének a szék területére. Ilyen esetben a felkelésre alkalmas népet – a 18. évet betöltött, de 50 évesnél nem idősebb férfiakat, a frontszolgálatra nem, de rövidebb szolgálatra alkalmas rokkantakat és a nőket – falvanként egy kijelölt helyre kellett összegyűjteni, onnan pedig a meghatározott védelmi posztokra vezetni. Ilyen védelmi posztot jelöltek ki a Büdöshegyen, Karatna határában is.¹²³ Feltehető, hogy a népfelkelők egy része épp a karatnai nemzetőrök közül való volt. (A Büdös-hegy tulajdonképpen a mai Torját alkotó falvak közös tulajdona volt.¹²⁴ A háromszéki, valójában leginkább kézdivásárhelyi lőporgyártás kényszerűségének fedezését az ottani – az Erdélyi Fejedelemség korában is hasznosított¹²⁵ – kényszerlevek kitermelésének újraindításával tervezték megoldani 1849-ben, de a terv kivitelezésére már nem került sor.¹²⁶ GÁBOR Áron puskaporkészítői már 1849. február 27-én is kénhiányról panaszkodtak.¹²⁷ Tudomásunk van arról is, hogy 1848–1849-ben a kézdivásárhelyi puskaporgyártáshoz a torjai *Fehérmartok* talajából vonták ki a salétromot, mint minden valószínűség szerint az altorjai *PÜNKÖSTI-ker*tben is.¹²⁸ Nem tudni, volt-e valamilyen szerepük a torjai nemzetőr csapatoknak a

salétromfőzésben? Tény, hogy APOR Péter és mások már a 18. század elején is említik a torjai salétromfőzést,¹²⁹ és van olyan szerző, aki szerint Altorja felszégén, a PÜNKÖSTI-kertben salétromot főztek a szabadságharc idején.¹³⁰ A háromszéki honvédtábornok, CZETZ János úgy tudta, hogy 1848–1849-ben Kézdivásárhelyen torjai salétromot használtak a löpörgyártáshoz.¹³¹ (Mint fennebb láttuk, UZONI PÜNKÖSTI Gergely altorjai székely huszár hadnagy jelentős szerepet játszott az 1848. májusi eseményekben, majd főhadnagyi rangban részt vett Háromszék önvédelmi harcaiban.¹³²) A kormánybiztos 1849. május 2-án kelt levelében a következőt írta: „A salétromkészítés megy, de az ágyúöntést itt¹³³ meg nem kezdhetem, mert minden elővigyázat, alkudozás dacára is hatszor, mondom, hatszor annyiba kerülne az álladalomnak, mint Kézdivásárhelyt. Azért oda szállítom az anyagokat.”¹³⁴

Itt meg kell említenünk egy torjai vonatkozású adatot. A GÁBOR Áronnak ágyúöntés céljára felajánlott harangok közt említik a volálit is.¹³⁵ Volálnak azonban sem temploma vagy kápolnája, sem papja, sem harangja nem volt. Ezért úgy véljük, hogy volálnak az 1750-ben öntetett feltorjai harangot nevezhették. A(z alsó)karatnai reformátusoknak a feltorjai egyházközségből való, 1744-ben bekövetkezett kiválása és önálló egyházközséggé alakulása után öntött feltorjai harangokon ugyanis Feltorja, Felső Karatna és Felső Volál neve jelenik meg, ebben a sorrendben.¹³⁶ Megtörténhetett, hogy akik átvették a feltorjai harangot, azok csak feliratának az utolsó helységnevét írták le. (CZETZ szerint a háromszéki falvak összesen 125 darab harangot – minden falu egyet-egyet – ajánlottak fel ágyúöntés céljára,¹³⁷ NAGY Sándor szerint pedig szintén minden falu, mégpedig felekezeti különbség nélkül.¹³⁸)

Az altorjai nemzetőrség szervezéséről többet tudunk, mint a feltorjaiéről, a futásfalviéről és a karatnaiéről. Nyilvánvaló, hogy az altorjai nemzetőrséget a katona- és jobbágyrendiek erőteljes, néha heves és erőszakos, alig befolyásolható forradalmi mozgalmainak közepette szervezték meg.

ALTORJAI CSOBOTH János (1873–1939) földmérő, akit mint jól képzett írástudó

férfiút, időnként segédjegyzőként alkalmaztak a torjai községhez, valamikor a 19. század utolsó éveit és 1939 között lemásolt egy az altorjai nemzetőrség szervezésére vonatkozó, illetve egy másik, az előzőt szándékolatlanul hitelesítő eredeti dokumentumot. (A jelek szerint a másoló a jelzett időszakban több, akkor még meglévő és hozzáférhető, az 1848–1849-es torjai eseményekre vonatkozó eredeti iratot is tanulmányozott, amire a feljegyzéseiben található, az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc résztvevőire vonatkozó adatok engednek következtetni.¹³⁹ Ha az 1848–1849-es torjai eseményekre és a torjai nemzetőrségekre vonatkozó más dokumentumok is fennmaradtak volna, azokat szorgos kutatással talán még fel lehet lelteni.) A fennmaradt másolatot, amely más dokumentumok adataival együtt jelentős mértékben gyarapítja az altorjai nemzetőrségre vonatkozó ismereteinket, módunkban áll betű- és írásjel-híven közölni.¹⁴⁰

A nemzetőrség szervezése Altorján 1848-ban

MIKE Elek	kapitány
FEJÉR Sámuel	főhadnagy
Hadnagyok	
MIHÁLTZ Ferencz	hadnagy
HORVÁTH Elek	hadnagy
Őrmesterek	
BALÁS János	őrmester
BARITZ Antal	őrmester
CSOBOT József	profosz
Káplárok	
BODÓ Zsigmond	káplár
BAJTSI János	káplár
BERTALAN Elek	káplár
BARTOS Mózes	káplár
SÓLYOM András	káplár
Tizedesek	
VIZI Elek	tizedes
KOVÁCS Pál	tizedes
KOVÁCS Ferencz	tizedes
IMRE Ádám	tizedes
SZABÓ István	tizedes
ILLYÉS Mihály	tizedes
JAKABOS László	tizedes
MIKE Sándor	tizedes

KELEMEN István	tizedes
JAKABOS Antal	tizedes
VÁRADI József	tizedes
KOS József	tizedes
GÁLL József	tizedes
VERESS Mihály	tizedes
ILLYÉS János	tizedes
DÁVID Mihály	tizedes
ILLYÉS András	tizedes
ILLYÉS Tamás	tizedes

Legénység minden tizedes alatt: 8-10 ember.

Vizsgálódásaink folytatásaként válaszolnunk kell néhány önmagától felvetődő kérdésre.

1. Mit tudunk jelenleg a névsorban szereplő személyekről?

2. Mely tényekre világít rá a névsor?

3. Mennyire tekinthető teljesnek a dokumentum ezen másolata?

4. Az altorjai nemzetőrség valamikori tényleges vagy csupán tervezett tisztí, altisztí és tisztési állományának a névsorát rögzítette-e az eredeti dokumentum?

5. Mely társadalmi csoportokba tartoztak a tisztí, altisztí és tisztési állomány tagjai?

6. Hogyan keletkezhetett az eredeti dokumentum?

7. Mivel magyarázható az altorjai nemzetőröknek a másolat szerinti (potenciális?) létszáma és az 1848. augusztus 5-én készült összefrásban feltüntetett tényleges létszáma közötti jelentős különbség?

8. Mikor keletkezhetett az eredeti dokumentum?

9. Mit tudunk az altorjai nemzetőröknek közvetlenül a szabadságharc leverése utáni szerepéről?

10. Hol bukkanhatott rá az eredeti dokumentumra a másolat készítője?

A továbbiakban megpróbálunk válaszolni ezekre a kérdésekre.

1. A névsor szereplőiről különböző források adataiból a következőket tudtuk meg.

Mike Elek kapitány 1824 és 1832 között altorjai székely huszár strázsamesterként többször aláírta Altorja jegyzőkönyveit.¹⁴¹ Ez volt a

május 13-án is, 1844. május. 15-én pedig Altorja egyházközségi vagy világi előljárói között találjuk, 1852. május 9-én is – a szokás erejénél fogva? – strázsamesterként említik.¹⁴² (A fia ifjabb MIKE Elek.¹⁴³)

FEJÉR Sámuel főhadnagy Haralyból költözött feleségével, MIHÁLCZ Juliánnával Altorjára,¹⁴⁴ arra a belsősegre, amelynek 1800-ban állított székelykapuja jelenleg a Csernátoni falumúzeum udvarán áll: 1844. május 15-én Altorja egyházközségi vagy világi előljárói között találjuk, 1848-ban az altorjai római katolikus egyházközség gondnoka.¹⁴⁵

Mihálcz Ferencz hadnagy, nemes: 1844. május 15-én Altorja egyházközségi vagy világi előljárói között találjuk, és 1845. január 1-én is említik. 1823-ban ő fizette be a néhai MIHÁLCZ Balázs 15 magyar forintnyi tartozását az altorjai római katolikus egyházközség pénztárába, 1824-ben esküdt, 1851-ben az altorjai falusbírótság pénztárnoka.¹⁴⁶

HORVÁTH Elek hadnagy 1824 és 1832 között többször aláírta Altorja jegyzőkönyveit.¹⁴⁷

BALÁZS János őrmester 1824 és 1832 között többször aláírta Altorja jegyzőkönyveit.¹⁴⁸

BARICZ Antal őrmester 1824 és 1832 között többször aláírta Altorja jegyzőkönyveit,¹⁴⁹ 1836 után az altorjai római katolikus egyházközség consistorainak egyike volt.¹⁵⁰

BODÓ Zsigmond káplárt 1844. november 14-én kézdizségi katonai és egyházi személyek társaságában találjuk, 1847. november 5-én pedig GAZDA Józseffel perelt. GAZDA József 1824 és 1832 között többször aláírta Altorja jegyzőkönyveit.¹⁵¹

BAJCSI János káplár 1833-ban aláírta a falujegyzőkönyvet, 1836–1840-ben az altorjai római katolikus egyházközség vicekurátora volt: 1848-ban meghatározatlan egyházi tisztséget viselt.¹⁵²

BARTOS Mózes káplár 1820-ban lovas-katonaként szerepel az altorjai jobbágytartó birtokosok közt,¹⁵³ 1824 és 1832 között többször aláírta Altorja jegyzőkönyveit.¹⁵⁴

SÓLYOM András káplárt, gyaloghatárórt 1844. május 15-én Altorja egyházközségi vagy világi előljárói között találjuk.¹⁵⁵ 1824 és 1832

között SÓLYOM András – másokkal együtt – többször is aláírta Altorja községi jegyzőkönyveit, 1836 után az altorjai római katolikus egyházközség egyik megyebírája,¹⁵⁶ 1840–1842-ben az altorjai római katolikus egyházközség vicekurátora, megye- majd főmegyebírája volt, 1848-ban meghatározatlan tisztséget viselt az altorjai egyházközségben.¹⁵⁷

VIZI Elek tizedes 1824 és 1832 között többször aláírta Altorja jegyzőkönyveit, 1844 és 1846 között az altorjai római katolikus egyházközség gondnoka volt.¹⁵⁸

KOVÁCS Pál tizedest 1812. január 25-én mint önálló gazdát említik.¹⁵⁹

KOVÁCS Ferenc tizedes „eő Kegyelmet” 1815. december 16-án és 1817. december 16-án szintén mint önálló gazdát említik,¹⁶⁰ 1820. június 7-én pedig Altorja egyik esküdtje volt.¹⁶¹

IMRE Ádám tizedes „eő Kegyelmet” 1818. január 5-én mint önálló gazdát említik.¹⁶² 1824 és 1832 között többször aláírta Altorja jegyzőkönyveit.¹⁶³

ILLYÉS Mihály tizedest, providust 1810. december 7-én mint önálló gazdát említik.¹⁶⁴

JAKABOS László tizedes 1824 és 1832 között többször aláírta Altorja jegyzőkönyveit, providus vagy ismeretlen rendű provincialista volt.¹⁶⁵

MIKE Sándor tizedes, lovas határőr 1824 és 1832 között többször aláírta Altorja jegyzőkönyveit.¹⁶⁶

VÁRADI József tizedes 1848 előtt az APOR család altorjai jobbágya volt,¹⁶⁷ de közben 1843-ra elszegődött kocsisnak FUTÁSFALVI HAMAR Lajoshoz, Kézdiszék jegyzőjéhez, és 1857-ben is HAMAR Lajos kocsisa volt.¹⁶⁸

KÓS József tizedes 1848 előtt az APOR család altorjai jobbágya volt.¹⁶⁹

VERESS Mihály tizedes 1824 és 1833 között többször aláírta Altorja jegyzőkönyveit.¹⁷⁰

DÁVID Mihály tizedes 1848 előtt az APOR család altorjai jobbágya volt.¹⁷¹

ILLYÉS Tamás tizedes „eő Kegyelmet” 1815. december 8-án mint önálló gazdát említik,¹⁷² de mivel 1820. június 7-én mint falu öregje szerepel, lehetséges, hogy a tizedes nem ő, hanem egy hasonló nevű személy volt.¹⁷³ 1824 és

1832 között többször aláírta Altorja jegyzőkönyveit.¹⁷⁴ (A székely községekben igen gyakori volt a kortársak névazonossága: a korabeli iratanyagban megkülönböztetésük általában az életkorukra vagy a falun belüli lakóhelyükre utaló, a nevük elé vagy után írt jelzővel történt.)

2. A névsor, azon kívül, hogy csak a tiszt, altiszt és tisztési állomány neveit tartalmazza, a következő tényekre világít rá:

– az altorjai nemzetőr csapat szervezőinek a határőrség szolgált mintául

– a tisztikar legmagasabb rangú tagja korábban a határőrség altisztje volt

– a másolat nemcsak hogy nem tartalmazza a legénységi állomány névsorát, de még a legénység létszámát is csak hozzávetőlegesen tünteti fel

– a névsorban nem találunk zászlótartót

– a más forrásokban is előforduló tisztek és tisztések minden valószínűség szerint az 50. életévükön túl lévő idős emberek voltak, a más forrásokban egyelőre fel nem lelt többiek feltehetően szintén nem lehettek sokkal fiatalabbak

– a más forrásokban is előforduló tisztek és tisztések közül többen minden valószínűség szerint túl voltak az 50. életévükön, a más forrásokban egyelőre fel nem lelt többisége feltehetően szintén nem lehetett nagyon fiatal¹⁷⁵

– négy tizedes biztosan jobbagyrendű volt

A harmincöt-negyven évesnél fiatalabb katonarendi és nemesi származású tisztek, altisztek és tisztések között többen is lehettek olyanok, akik az 1823-ban megnyílt kézdívasárhelyi katonai tanodából¹⁷⁶ kerültek ki, és ott ismerkedtek meg a kor magyar nemzeti, társadalmi és politikai törekvéseivel.¹⁷⁷ Kiletükre csak további kutatások deríthetnek fényt.

3. A válasz kulcsa a legénységi állomány névsorának hiányában rejlik, amelynek azonban több oka lehetett. Vegyük sorra ezeket az okokat.

ALTORJAI CSOBOTH János gyakran csak kivonatokat készített az eredeti dokumentumokról, ebben az esetben pedig feltehető, hogy személyes okból másolta le csak a tisztek, altisztek és tisztések névsorát, CSOBOT József nevű őse lévén a nemzetőrség profosza.¹⁷⁸ Feltevésszerűen alátámasztani látszik az a tény, hogy bár

ALTORJAI CSOBOTH János a 19. század első felének feltorjai falujegyzőkönyveit is kivonatolta, a feltorjai nemzetőrcsapatról – annak vezetői és tagjai közt nem lévén felmenői – nem hagyott hátra feljegyzéseket.¹⁷⁹ (Ugyanezen okból nem hagyott hátra feljegyzéseket a karatnai, al- és felvoláli nemzetőrsegről sem, azzal a különbséggel, hogy ezen falvak jegyzőkönyveinek kivonatai – ha egyáltalán készített ilyeneket – irathagyatékában nemigen lelhetőek fel.¹⁸⁰ A nemzetőr csapatok szervezéséről és működésének mozzanatairól készült írott dokumentumokat vagy azok egy részét a szabadságharc leverése utáni megtorlások hírére a szervezők és a volt nemzetőrök elrejtették, vagy meg is semmisíthették.) Tudomásunk szerint 1848-ban Altorján idősebb CSOBOT József és annak fiai, József, András, Ferenc és Antal élt.¹⁸¹ A profoszi tisztséget minden valószínűség szerint az idősebb CSOBOT József viselte, bár ezt a másolat nem jelzi. Róla tudjuk, hogy 1789-ben született; 1809–1813-ban a székely huszárezred káplárjaként részt vett a napóleoni háborúknak,¹⁸² 1813. december 24-én a Saint-Croix-i ütközetben haláláig soha teljesen be nem gyógyuló sebet kapott; 1824. augusztus 4-én, továbbá 1841 és 1844 között az altorjai egyházközség vicekurátora, gondnoka, 1848-ban számadoló megyebírája, az 1824 és 1834 közötti időszakban több ízben a falu nótáriusa volt, és 1847-ben is meghatározatlan tisztséget viselt az altorjai egyházközségben; 1855-ben még élt.¹⁸³ Fia, József 1819-ben született, és a kézdívasárhelyi határőr altiszti iskolában tanult.¹⁸⁴ Altorján, 1900. december 18-án KOLUMBÁN Károly 1848/49-ik évi honvéd hadnagy, bajtársaival, BALÁS István honvéd őrmesterrel és id. SZABÓ Ferenc huszár káplárral együtt bizonyítja, hogy „most is élő CSOBOTH Antal testvérbátyja, ALTORJAI CSOBOTH Joseph főhadnagy urnak lovát is alolla ki lőtték volt” abban az 1849-es (harmadik) nagyszebeni csatában, amelyben MIKES Kelemen ezredes is elesett.¹⁸⁵ Ifjabb CSOBOT József a Mátyás-huszároknál szolgált a szabadságharcban, az említett szebeni csatában az orosz lovasság közé keveredett, de másik lovat szerzett, és kivágta magát az ellenséges gyűrűből. A szabadságharc leverése után

kényszerrel besorozták egy Csehországban szolgáló ezredbe, de 1850-ben egy szerencsés véletlen folytán hazakerült. 1855-ben – 36 éves korában – csikóidomítás során bekövetkezett balesetben hunyt el.¹⁸⁶ A másik hadrafogható fiú, az 1822-ben született Antal nem vett részt a szabadságharcban, 1849 után akarata ellenére altorjai falusbíróvá tették.¹⁸⁷ A harmadik, az 1828-ban született András a kézdívasárhelyi katonai intézetből egyenesen a harctérre került és – honvéd hadnagyként – szintén végigküzdötte azt. A világosi fegyverletétel után besorozták, de egy osztrák tiszt közbenjárására hazaengedték. Kiváló lótenyésztő volt, 1850-ben Altorja jegyzőjévé választották, 1869 és 1876 között honvéd főhadnagyként ismét katonai szolgálatba lépett: 1894-ben hunyt el.¹⁸⁸ A családnak 1848–1849-ben más fegyverforgatásra alkalmas férfi tagja nem lévén,¹⁸⁹ idősebb CSOBOT Józsefen kívül a nemzetőrseggben sem lehetett más tagja, ha tehát az eredeti dokumentum a legénységi állomány névsorával folytatódott volna, azt ALTORJAI CSOBOTH Jánosnak nem volt oka lemásolni, és minden tizedes alárendeltjeiről pontos számot adni. Nem tudhatjuk ugyanis, hogy a legénységi névsor végén olvasható sor szerepelt-e az eredeti okiraton is, vagy csak ALTORJAI CSOBOTH János írta oda, miután megszámlolta minden tizedes alárendeltjeit, és megállapította, hogy azok egyetlen esetben sem voltak nyolcnál kevesebben vagy tíznél többen.

Joggal feltehető, hogy az altorjai nemzetőrség tizedesei többségükben határőr tizedesek lévén, ha a legénységet határőrökből szándékoztak kiállítani, nem volt szükség alárendeltjeik névsorára, csak hozzávetőleges létszámára. Ha viszont nemcsak határőrökre, hanem nemesekre, jobbágyokra és zsellérekre is számítottak, akkor még inkább érthető a legénység névsorának hiánya, és még indokoltabb a legénység létszámának csupán becslésszerű feltüntetése, mert így a tiszti, az altiszti és a tisztesi állomány névsorán kívül semmi sem volt biztos vagy végleges.

Úgy véljük, az utóbbi lehetett a legénységi névsor hiányának tényleges oka, a másolat tehát feltehetően hiánytalanul tartalmazza az eredeti okirat adatait.

4. Ha elfogadjuk az előző kérdésre adott választ, erre a kérdésre azt kell válaszolnunk, hogy az eredeti dokumentum, legalábbis ami a legénységi állomány létszámát illeti, csupán tervezet volt, és nem tartalmazta annak névsorát. Úgy véljük azonban, hogy a tiszti, altiszti és tisztes állomány tekintetében az eredeti dokumentum tervezetnél többnek tekinthető.

A névsor egyik szereplőjének személyes hátrahagyott iratai közül ALTORJAI CSOBOTH János a következőket tartalmazó is lemásolta: BERTALAN Elek (született 1811. június 16-án, nőül vette MIKE Juliannát 1840. június 10-én), a 2. székely gyalogezred káplárja, 1848. december 26-án arról kap igazolást, hogy „atyja és annak testvére, valamint nagyatyja a lengyel, francia, török és Burgus¹⁹⁰ háborúban harcolt és el is esett, neki pedig 84 éves öreg anyja, József (született 1840. október 6-án), Elek (született 1843. június 10-én) és Anna (született 1846. április 15-én) nevű gyermekei támasz nélkül maradnának, ha hadbavonulna.” Mint az altorjai nemzetőrök káplárját, BERTALAN Eleket a fentiek alapján mentesítették a hadbavonulástól.

A névsor hitelességét kétségbevonhatatlanná tevő iratmásolat a következő tényekre világít rá:

- a tisztesek egyikének ugyanaz volt a sarzsija a határőrségben és a nemzetőrségben is
- BERTALAN Elek a névsor készültkor és 1848. december 26-án is ténylegesen az altorjai nemzetőrség káplárja volt
- indokolt esetben a nemzetőrt a legnagyobb szükség idején is mentesítették a hadbavonulástól

Az eredeti dokumentum a fentiek szerint – úgy véljük – mindenképpen az altorjai nemzetőrcsapat szervezésének abban a szakaszában készült, amelyben már rögzíteni lehetett a tisztek, altisztek és tisztesek névsorát, a legénységi állománynak viszont csak a potenciális létszáma körvonalazódott, de nincs kizárva, hogy az 1848 áprilisa és 1849 januárja között úgyszólván napról-napra változó, de a tisztek, altisztek és tisztesek vonatkozásában valamely időpontban érvényes, tényleges állományának névsora volt, és talán a legénység névsorával folytatódott, de

azt a másoló, számára érdektelen lévén, figyelmen kívül hagyta.

5. A névsor vizsgálata arra az eredményre vezetett, hogy az altorjai nemzetőrség tisztjei között több a nemesi származású, az altisztek és a tisztesek között viszont több a lovas- és gyaloghatarőri származású, bár az utóbbiak közt is akadtak nemesek, és a tisztek között is volt legalább egy katonarendű. A legvegyesebb csoport a tizedeseké: tagjai közt leginkább katonákat, de nemeseket és úrbéreseket is találtunk. A rendelkezésünkre álló adatokból arra következtethetni, hogy a legénységi állomány zöme is katona, illetve úrbéres volt. Háromszéken a nemzetőrség vezetőségének összetételére általában is ez volt a jellemző: például a tanult nemzetőr-tisztek többsége nemesi származású volt,¹⁹¹ lovon szolgált és ennek megfelelő volt a felszerelése és fegyverzete is.

6. Nyilvánvaló, hogy az altorjai nemzetőrséget a katona- és jobbágyrendiek erőteljes, néha heves és erőszakos, alig befolyásolható forradalmi mozgalmainak közepette szervezték meg. Az első szervezési kísérlet – 1848. május 22–23-án – kudarcba fulladt. A biztos beszámoló rámutat ennek okaira, de nyilván beállítottsága, a nemesség vezetői rátermettségében való hite következtében nem észleli vagy nem akarja észrevenni, hogy a kudarc egyik legfőbb oka az altorjai nemesség és az altorjai katonarend közötti érdekellentét és számos birtokügyi vita volt, személy szerint pedig a nemzetőrség szervezését célzó falugyűlést elnöklő APOR József, aki már csak gögőssége miatt sem bírta a katonarendek bizalmát és aki a szabadságharc leverése után Kézdiszék királybírójává nevezett ki.¹⁹² (Jellemző, hogy az említett falugyűlésen nem csak férfiak voltak jelen, a jelenlévők pedig nyilván előbbre valónak tartották a nemzetőrcsapat megalakításánál a nemességgel szemben fennálló követeléseik megvitatását.) A felsőbb-ség azonban 1848. június 2-án hatásosan közbelépett, és sikeresen beindította az altorjai „rendőrség”, a tulajdonképpeni nemzetőrcsapat – nemesekből, katonarendiekből, úrbéresekből – való megszervezését, az altorjai nemzetőrök pedig legkésőbb június nyolcadikától kezdve

már rendszeresen gyakorlatoztak is. Az altorjai nemzetőrség minden valószínűség szerint önszerveződés útján jött létre, létrejöttében azonban adataink szerint a felsőbbség utasításainak, sürgetésének, biztatásának is szerepe volt. Altorján az 1848. április 11–12-én Sepsiszentgyörgyön tartott háromszéki közgyűlés és az 1848. április 25-i uzoni események utáni időkben a soron lévő vagy a rendkívüli körülmények miatt összehívott altorjai falugyűléseken – amelyeken minden felnőtt férfi jelen volt – többször is vita tárgyát képezhette a nemzetőrség szervezésének kérdése, és előbb-utóbb bizonyára kialakult valamilyen közmegegyezés annak megoldására. (A falugyűlés összehívása a falusbíró és/vagy a hűtösök – esküdtek – hatáskörébe tartozott, de akkor is falugyűlést kellett összehívni, ha a lakosság úgy kívánta.¹⁹³ Rendkívüli falugyűlést ebben az időszakban feltehetően a kétág katonaság – a székely huszár és gyalog határőrök – kívánságára hívhattak össze.)

A gyakorlati lépések egyike épp annak a bizottságnak a létrehozása, a prefektus általi sikeres összehívása és működési feltételeinek biztosítása lehetett, amelynek elő kellett készítenie és végre kellett hajtania a szervezést. A bizottság – feltehetően épp az őt megválasztó falugyűlésen – számba vette mindazokat, akik tisztként, altisztként, tisztesként belépni szándékoztak a nemzetőrségbe, és talán hajlandók voltak részt vállalni a szervezésben is. Velük külön megbeszélést is tarthatott, majd miután kialakult a mindenki által elfogadott rangsor, és tisztázták a további teendőket, lajstromba foglalta a jelentkezők nevét. Az így megszerkesztett névsort minden valószínűség szerint fel kellett terjeszteni Háromszék illetékes hatóságához, a Honvédelmi Bizottmányhoz, ezért egy a bizottság tagjai által aláírt és a község pecsétjével hitelesített példányt a megfelelő kísérszöveggel ellátva oda továbbították, feltehetően épp a prefektus által, egy másikat talán a General Commandóhoz, mellékelve a jegyzőkönyv kivonatát is. ALTORJAI CSOBOTH János feltehetően a helyben maradt eredeti példányt találta meg, és másolta le.

7. Az altorjai nemzetőrcsapat állománya 1848. augusztus 5-én – nem tudni, hogy a lét-

szám tartalmazta-e a tisztek, altisztek és tisztesek számát is – mindössze 66 főre rúgott,¹⁹⁴ míg az ALTORJAI CSOBOTH János által hátrahagyott dokumentummásolat szerint ennek több mint a kétszeresét, szinte a háromszorosát kellett volna kitennie: a tisztekkel és a tisztesekkel együtt, tizedesenként nyolc fővel számolva 174, tízzel számolva 210 főt. (Ezzel szemben például a szomszédos Alsócsernátonban a nemzetőrök száma már a szervezés első napján meghaladta a 100 főt, és bár a toborzás folytatódott, májustól augusztusig ez a létszám lényegében állandó maradt: 1848. augusztus 5-én 118 alsócsernátoni nemzetőrt írtak össze.¹⁹⁵) Ezt a jelentős eltérést nyilván az okozta, hogy bár a katonai szolgálatra alkalmas altorjai férfiak jelentős része határőr katonaként a megfelelő határőr század kötelékébe tartozott, a lista keletkezése idején még – potenciálisan – nemzetőrként is szóba jöhetett. A rendelkezésünkre álló adatok szerint azonban a székely gyalog határőrök többsége már 1848. július 23-a előtt, a székely huszároké pedig 1848. július 27-e előtt elment Altorjáról, tehát közülük azokat, akik korábban a nemzetőrségbe is beléptek, már nem írták össze. Mint láttuk, VAY kormánybiztos sem rendelte el a határőrök nemzetőrökként való összeírását, és nem zárhatjuk ki, hogy az augusztus ötödikei összeírás még az ő rendelete alapján készült. (Megjegyezzük, hogy az altorjai nemzetőrcsapat a maga 66 fős állományával a 33 kézdiszéki nemzetőrcsapat között létszám tekintetében a kilencedik helyet foglalta el, és létszáma a kézdiszéki nemzetőrcsapatok átlagléttségével volt egyenlő.¹⁹⁶) Az APOR Rozália által augusztus 20-án említett bizottmány többek közt bizonyára épp az altorjai nemzetőrcsapat át- vagy újjászervezése céljából alkíttatott meg, amelyben már az ugyanakkor említett „fejér puskások”, az úrbéres nemzetőrök – többek közt az APOR család jobbágysai - lehetek és maradtak is többségben mindvégig, bár közülük is sokan bevonulhattak a harcoló egységekhez.

8. Az altorjai (a feltorjai, a karatnai és a futásfalvi) nemzetőrség szervezése minden valószínűség szerint több szakaszban történt, illetve a körülmények változása többször is szükségessé

tehetette a szervezés munkájának újraindítását vagy a csapatok újjászervezését. A prefektus (GAZDA József? BERDE Mózes?) június másodikán feltehetően a nemzetőrség szervezését – vagy szervezésének továbbvitelét – is sürgető feladattá tevő peselneki és szárazpataki jobbágy-lázadás hírére látogatott Torjára. A nemzetőrség szervezését JELLAČIĆ magyarországi hadjárata és a muszka invázió veszélyének minduntalan felröppenő híre is sürgette. Az 1848. május 30-án hozott alsócsernátoni határozatok – és gyakorlati előzményük – lehetőséget teremtettek a jobbágyoknak a nemzetőrségbe való belépésére, és talán ezt volt hivatott előmozdítani a prefektus megjelenése is. Az altorjai nemzetőrséget – és a nemzetőrként szolgáló jobbágyokat – először 1848. június 8-án említik, de a szervezés feltehetően már a prefektus június másodikai látogatása idején megkezdődhetett. Nem zárható ki tehát annak a lehetősége sem, hogy a prefektus épp a tisztek, altisztek és tisztesek hivatalos kinevezésével érkezett Altorjára, vagy meghatalmazása volt azok helyben való kinevezésére. Ilyen kinevezésre akkor is szükség volt, ha a vezetőket választották.

Eddigi ismerteink szerint az altorjai nemzetőrcsapat tisztikarának ebben a névsorában nem szerepelnek tényleges határőr tisztek, ami azt is valószínűsítheti, hogy az eredeti okirat 1848. augusztus 5. után, de a rendelkezésünkre álló adatok szerint akár 1848. június 2. előtt vagy épp aznap is keletkezhetett.

9. A szabadságharc folyamán a nemzetőrség vállalkozó tagjait – a tiszteket a nemzetőrségnél szerzett rangjukkal – fokozatosan felszívta a honvédség, a maradékot pedig amolyan önkéntes rendőrként a helyi rendfenntartó szervekbe osztották be. Történetírásunkban nem szokás a nemzetőrség eme maradványainak közvetlenül a szabadságharc leverése után játszott szerepéről értekezni, pedig egyértelmű jelek utalnak arra, hogy más szervezett – és akár csak kényszerből is császárhű – karhatalmi erő híján az ellenforradalmi rendszer néhány esetben kénytelen volt igénybe venni ezek szolgálatait. Jellemző, hogy 1849 kora őszen az osztrákokat a szabadságharc leverésében segítő orosz hadsereg számára Al-

torján SÓLYOM András és MÁTYÁS József felügyelete alatt gyűjtötték össze az árpát, zabot és szénát, és onnan szállították Oroszfaluba. Márpedig ALTORJAI CSOBOTH János másolata szerint SÓLYOM András a szabadságharc idején az altorjai nemzetőrség káplárja, MÁTYÁS József pedig feltehetően közlegénye volt: lehet, épp ezért a lakosság bizalmát is élvezték. A cári csapatok ellátmányát a plébánia udvarán gyűjtötték össze, aminek szintén megvan a magyarázata. Altorján a korabeli rendeleteknek is megfelelően, a lehető legigazságosabban, a kepe arányában gyűjtötték be a lakosságtól a hadvezetés által APOR József kézdiszéki királybíró útján követelt takarmányt.¹⁹⁷ (Nem mellékes, hogy az 1747-es altorjai falutörvény első cikkelye – többek közt régi szokásra hivatkozva – a határpásztorok bérét is a kepe arányában határozta meg: „Az Határpásztorok fizetése pedig az Szerint Leszen, az melly Gazda Ember Tisztelendő Pater Plebanus Urunk[na]k egész kepe bért ad Tartozék adni az Határpásztorok[na]k Kétt véka Zabot az melly Ember pedig fél béres tartozzék egy véka Zab-bal.”¹⁹⁸) Lehetséges, hogy MIHÁLCZ József plébános, vállalva a felelősséget, nem volt hajlandó túlterhelni egyházközsége tagjait, és talán épp ezért, valamint a forradalmi eseményekben játszott szerepe következtében 1849 telén hatósági zaklatások érték.¹⁹⁹ (A cári és császári csapatok számára, mint láthattuk, már 1849. június 24. és 29. között is saját kocsisaik vezette saját járműveiken kellett a kijelölt helyre szállítsák, majd továbbszállítsák az élelmet és a takarmányt, amelynek összegyűjtése minden valószínűség szerint a bírók és a helybeli – köztük az al- és feltorjai, karatnai és futásfalvi – rendfenntartó erők feladata volt.)

10. Nagy a valószínűsége annak, hogy ALTORJAI CSOBOTH János éppenséggel családja iratai között bukkant rá az altorjai nemzetőrség szervezésének eredeti dokumentumára, de más, hasonlóan valószínű lehetőség is számításba jöhet. Feltorja Altorjával Torja néven, Karatna Al- és Felvolállal Karatnavolál néven 1876-ban egyesült, ugyanakkor az utóbbit az akkor – Háromszékből és a vele szomszédos Felső-Fehér vármegyei enklávékból – létrehozott

Háromszék vármegyéhez csatolták. Feltehető, hogy nemsokára a régi altorjai községhez szállították át a feltorjai községhez felhalmozódott régi iratokat. A mai Torját alkotó falvak közigazgatási egyesítése 1917-ben fejeződött be, amikor Karatnavolált Torjához csatolták. Megint csak feltehető, hogy a karatnavoláti községhez felhalmozódott régi iratokat nemsokára szintén a régi altorjai községhez szállították. ALTORJAI CSOBOTH János azonban csak az al- és a feltorjai községi jegyzőkönyveket kivonatolta, a karatnaiakat, az al- és a felvoláliakat, úgy tűnik – számunkra ismeretlen okból – nem. A 19. század második felében és a 20. század elején a mai Torját alkotó falvak régi iratanyagát kiselejtezték,²⁰⁰ de minden valószínűség szerint továbbra is ott őrizték a régi altorjai községhez épületének valamely zugában, majd átköltöztették az új községhez, vagy a költözéskor sorsukra hagyták a régi községhez. (A kultúrházzal egybeépített torjai községhez akkor modernnek számító épülete 1936-ban készült el az egykori Altorja felszegi részén.²⁰¹) Feltevéseinket alátámasztja az a tény, hogy az 1747-ben kelt altorjai pásztor- és határpásztor-rendtartást, az altorjai falusbírósnak a határ- és erdőbíróságra, valamint a csorda- és juhásztorokra²⁰² tartozó ügyek tárgyalását tartalmazó 19. század eleji jegyzőkönyvét és Altorjának az APOR családdal a Kerek-tó lefolyása ügyében a 19. század első felében folytatott pere iratait a két világháború között a torjai községhez időnként segédjegyzősködő, később Nagybányára elszármazott PINTI Dénes altorjai lakos őrizte meg. (Az iratokat özvegye, LAKNER Rozália 1984-ben újságíró ismerőse révén BALOGH Béla nagybányai levéltárhoz, ő pedig a nemrég elhunyt jeles történészhez, IMREH Istvánhoz juttatta el.²⁰³ Az ő engedélyével KOVÁCS András művészettörténésszel mindent lefényképeztünk, és a felvételeket GLIGOR Zoltán kézzelírt helyi tornatanárral előhívtuk: a felvételek ma is a birtokunkban vannak. Az iratokat az özvegytől a Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár megvásárolta.) PINTI Dénes a régi altorjai községhez, esetleg az új torjai községhez iratszékényeinek valamelyikében, irattartó polcainak valamelyikén vagy az épület valamely

zugában bukkanhatott a haszontalanként kiselejtezett régi iratokra, éppúgy, mint az időnként szintén a torjai községhez segédjegyzősködő ALTORJAI CSOBOTH János az eredeti okiratra. Mivel azonban ALTORJAI CSOBOTH János csak lemásolta az okiratot, lehetséges, hogy ő azt még a feltehetően 1917 után nemsokára megjelent selejtezés előtt találta meg a régi altorjai községhez, a régi altorjai iratok között.

Számos, ebben a dolgozatban válasz nélkül maradt – és más, a témával kapcsolatos – kérdés vár tisztázásra. A legizgalmasabbak közé tartozik, hogy az általunk vizsgált községekben mely módját alkalmazták a nemzetőrök ellátásának, hogyan változott a nemzetőrcsapatok létszáma, személyi állománya és összetétele, miben állott a nemzetőrök konkrét tevékenysége, hogyan oldották meg a rájuk háruló feladatokat, kik voltak a legrátermettebb szervezők, vezetők, a legáldozatkészebb támogatók, stb.

Dolgozatunk tisztelgés az 1848–1849-es események résztvevői és Torja első helytörténésze, ALTORJAI CSOBOTH János emléke előtt is. Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc olyan jelentős sorsforduló a magyarság történetében, amelynek minél részletesebb megismerése és az elődök példamutató tetteinek felmutatása az utókor megtisztelő feladatai közé tartozik. Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc,²⁰⁴ az első és a második világháború, az utóbbit követő deportálások és az 1956-os események torjai hősei és áldozatai²⁰⁵ emlékművét 2001. október 27-én lepleztük le ünnepélyes keretek közt, a *KICSÍ Antal Általános Iskola*²⁰⁶ előkertjében kialakított emlékhelyen.¹¹⁵ A község vezetőinek – és a torjai *APOR Péter Művelődési Egyesületnek*²⁰⁷ – a kártartó szervezőmunkáját tanúsító, a község lakóinak áldozatkészségét²⁰⁸ dicséret emlékmű VETRŐ András kézzelírt helyi szobrászművész tervei alapján készült.

Függelék

Torja község negyvennyolcas hőseinek névsora

Altorja

1. APOR Gergely
(báró, Mátyás-husár hadnagy,
Lugos, 1849. március vége)
2. APOR György (báró)
3. BAJCSI Elek
4. BARTHA József
5. BENKŐ Dénes honvéd százados
6. BENKŐ Pál hadmérnök százados
7. BERNÁD Ignác
8. BERNÁLD Elek
9. BERTALAN Ádám
10. BORBÁNDI Ferenc
(örpolgár, Árapatak, december 13.)
11. CSÁKI Mihály
12. CSÍKI Mihály
13. FARKAS Lajos
14. FEKETE János
15. GÁSPÁR János
16. GOTHÁR István
17. KÁDÁR József
18. KORBULY vagy ROMÁN János
19. KÓSA István honvéd orvos főhadnagy (?)
20. KOLUMBÁN Károly honvéd hadnagy (?)
21. NAGY Ferenc
22. NAGY István
23. PÜNKÖSTI Gergely honvéd százados(?)
24. PÉCSI huszár főhadnagy(?)
25. TÖRÖK József honvéd hadnagy
26. ZONDA Mihály

Feltorja

27. ANDRÁS Antal
28. ESZTOJKA József
29. GÉZER Károly
30. KOVÁCS György
31. SÓLYOM Sándor huszár őrmester

Futásfalva

32. BARDÓCZ Áron
33. CSEH László
34. KARÁCSONY József
35. LÁSZLÓ András
36. LUKÁCS Károly
37. PAKOCS József
38. RÁDULY Mózes
39. SZÁSZ József
40. SZÁSZ Mózes

Karatna, Al- és Felvolái

41. ALBERT József
42. ANDRÁS Antal
43. BODÓ Dávid
44. BODÓ István
45. DONÁTH János
46. ERDŐ Jakab
47. ERDŐ Lajos
48. KARATNAI KUN István honvéd hadnagy
49. KARATNAI RÁTZ Ferenc honvéd főhadnagy,
Felső-Fehér vármegye zászlóstiszte, várnagy
50. SÓS Mihály
51. TAMÁS Mihály
52. TATRANGI Dávid

Jegyzet

1. **Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez** I–II. Közli PAP Dénes. Pest, 1868; 1869. II. 156–162. (a továbbiakban: Okmánytár.); és KÖVÁRI László: **Okmánytár az 1848–49-iki erdélyi eseményekhez**. Kolozsvár, 1861. 93–96. (A továbbiakban: KÖVÁRI László: I. m. 1861.)
2. Okmánytár. II. 156–162; és KÖVÁRI László: I. m. 1861. 93–96.
3. KÖVÁRI László: **Erdély története 1848–1849-ben**. Pest, 1861; JAKAB Elek: **Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848–1849-re**. Bp. 1880; NAGY Sándor: **Háromszék önvédelmi harca 1848–1849**. Kvár. 1896; EGYED Ákos: **Háromszék 1848–1849**. Bukarest, 1978; EGYED Ákos: **Erdély 1848–1849**. I–II. Csíkszereda, 1998. stb.
4. **1848. Arcok, eszmék, tettek**. Bukarest, 1974. stb.
5. VITA Zsigmond: **JÓKAI Erdélyben**. Bukarest, 1975.
6. JÓKAI Mór: **Emléksorok. Napló 1848–49-ből**. Budapest, 1980. 71.
7. IMREH István: **Látom az életem nem igen gyönyörű**. Bukarest, 1994.
8. **Corpus Juris Hungarici. 1540–1848. évi erdélyi törvények**. Budapest, 1900. 672.
9. EGYED Ákos: **KOSSUTH Lajos és a székelykérdés**. = *Debreceni Szemle*, 1994/2. 254.
10. Uo.
11. Uo.
12. Okmánytár. I. 175–176.
13. Magyar Országos Levéltár. (A továbbiakban: MOL.) X 5187. *Altorjai APOR levéltár*. 19171. mikrofilmtekercs.
14. EGYED Ákos: I. m. 1978. 33, 56.
15. SÜLI Attila: **A nemzetőrség szervezése 1848 nyarán és őszén**. = *Hadtörténelmi Közlemények*. 113. évfolyam, III. szám. 623. (2000. október 20.)
16. EGYED Ákos: I. m. 1978. 85.
17. EGYED Ákos: I. m. 1998. I. 257, 272.
18. EGYED Ákos: I. m. 1978. 37.
19. Okmánytár. I. 140–141.
20. EGYED Ákos: I. m. 1998. I. 93.
21. EGYED Ákos: I. m. 1978. 55.
22. SERES András: **Szentanúk vallomásai az 1848–49-es szabadságharcról**. Novos Kft. 1992. 7; ill. **Földesurak és szolgálonépek Székelyföldön 1820-ban**. Sajtó alá rendezte és szerkesztette TAKÁCS Péter. Debrecen, 2003. 120–121.
23. SÜLI Attila: I. m. 621.

24. **Schematismus ... pro anno 1803.** Bp. 117. 126. 368.
25. BENKŐ József: **Transsilvania** I–II. Vindobonae, 1778. I. 109. BENKŐ Józsefnél nincs adat a futásfalvi határőrökre.
26. Kivonatos másolatok Altorjai közgyűlési jegyzőkönyvéből, ALTORJAI CSOBOTH Jánosnak CSOBOTH Zita tulajdonában, Budapesten lévő irathagyatékában. Fénymásolatok a szerzőnél.
27. Uo. III. MOL. P 970.
28. Kivonatos másolatok Altorjai közgyűlési jegyzőkönyvéből, ALTORJAI CSOBOTH Jánosnak CSOBOTH Zita tulajdonában, Budapesten lévő irathagyatékában. Fénymásolatok a szerzőnél.
29. EGYED Ákos: I. m. 1978. 36.
30. APOR Lázár neve előfordul Altorjai 1825. január 17-én tartott közgyűlési jegyzőkönyvében is. (Kivonat ALTORJAI CSOBOTH János irathagyatékában, CSOBOTH Zita tulajdonában, Budapesten. Fénymásolat a szerzőnél.)
31. MOL. X 5187. *Altorjai APOR levéltár.* 19171. mikrofilmtekercs.
32. Katonákon az idézett dokumentumokban minden esetben a székely határőrök értendők.
33. Nyilván az 1848. április 25-i uzioni események után és május 2. előtt történtekről van szó.
34. A vitás, korábban a mai Torját alkotó falvak közföldjének számító bálványosi területeket jogtalanul foglalták el a nemesek, elsősorban az APORok.
35. Ez a terület korábban is AI- és Feltorja közföldje volt.
36. EGYED Ákos: I. m. 1978. 40.
37. MOL. P 1874. *Lécfalvi GYÁRFÁS cs. lvt. Házi napló.* 44 V, 47 V.
38. Ez a dűlő az APOR-udvarral szemben, az országút másik oldalán, a Futásfalvára vezető út mellett fekszik.
39. Az eredetiben is használt régies formát megtartottuk.
40. TÖRÖK Mihály kapitány beszámolt az 1802-ben nagy földrengés altorjai következményeiről. (*Magyar Kurir.* 1802/51. Bécs, 1802. december 24.) Nevével 1811 és 1814 között még találkozunk. (Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár – a továbbiakban: SÁL. – *Az altorjai falusbíróség jegyzőkönyve – 1808–1818.* 21 V, 34 V és 44 R.)
41. MOL. X 5187. *Altorjai APOR levéltár.* 19171. mikrofilmtekercs.
42. APOR Rozália 1848. július 11–15-én APOR Lázárnak írt levelében ismét említett tesz Bálványosnak a katonák általi felprédálásáról. (MOL. X 5187. *Altorjai APOR levéltár.* 19171. mikrofilmtekercs.)
43. MOL. X 5187. *Altorjai APOR levéltár.* 19171. mikrofilmtekercs.
44. Heti számadás = úrdolga, robot.
45. Felső-Fehér vármegye főbírója, talán KÁLNOKI Dénes.
46. **Schematismus ... pro anno MDCCCXLVIII.** Claudiopoli. 81; **Catalogus venerabilis cleri dioecesis Transylvaniae.** MDCCCXLIX. Csík-somlyó. 23; **Catalogus ... pro anno MDCCCLXIV.** Claudiopoli. 14; **Catalogus ... pro anno 1866.** Claudiopoli. 15; **Catalogus ... pro anno MDCCCLXVII.** Claudiopoli. 30; **Adalékok Háromszék iskolatörténetéhez.** CS. BOGÁTS Dénes bejegyzései **BERECZ Gyula: Háromszék-vármegye népoktatási intézeteinek története – Brassó, 1893 – című könyvébe.** Közzéteszi COROI Artur. *Erdélyi Tudományos Füzetek* 225. Kolozsvár, 1998. 10; **BERECZ Gyula: Háromszék-vármegye népoktatási intézeteinek története.** Brassó, 1993. 55; SÁVAI János: **A székelyföldi katolikus plébániák levéltára** I–II. Szeged, 1997. 532, 617; CS. BOGÁTS Dénesnek ALTORJAI CSOBOTH Jánoshoz az 1920–1930-as években küldött levelében 1854-ben szerepel altorjai plébánosként (ALTORJAI CSOBOTH János irathagyatéka CSOBOTH Zita tulajdonában, Budapesten. Fénymásolat a szerzőnél.); MOL. R 319. *ALTORJAI CSOBOTH család levéltára.* (1853. Pünköszt hava 25; „MIHÁLCZ plébános”; 1855. Mindszent hava 21. „MIHÁLCZ Plébános”; 1856. március 15. „MIHÁLCZ Parochus”); és az altorjai plébánia irattárának adatai.
47. SÁL. Fond 36 Nr.1171 B XXVII 1/1, 104–105. Évszám nélküli, 1836 után.
48. **Revoluția de la 1848–1849 din Transilvania.** IV. București, 1988. 155. (A következőkben: *Revoluția.*)
49. *Revoluția.* IV. 190.
50. Uo. 271; és JAKAB Elek: I. m. 1880. 241. KÁLNOKI Dénes (1814–1888) az 1850-es években KARACSI Indár néven regényeket írt, később része volt a Székely Közmívelődési és Gazdasági Egylet megszervezésében. (*Független Székelység.* 1925. december 15.) Az enyhülés idején, 1861. április 22-én Háromszék egyik királybírája, 1865. szeptember 28-án főkirálybírája lett. HAMAR Lajos erről így számol be: „A nemzet felszabadulván az idegen és utálatos kormányzási rendszer alól egy kedves embert nyert főkirálybírául.” (MOL. P 1874. *Lécfalvi GYÁRFÁS cs. lvt. Házi napló.* 40 R, 44 V.)
51. A bodolai, nyéni és márkosi nemzetőrscapatról van szó.
52. **Erdély szabadságharca. 1848–49 a hivatalos iratok, levelek és hírlapok tükrében.** Szerkesztette BŐZÓDI György. Kolozsvár, 1945. 80–82. (A továbbiakban: BŐZÓDI, 1945.)
53. *Revoluția.* IV. 479–480. GAZDA József a 19. század 40-es éveiben az APORok jószágigazgatója volt, 1824-ben és 1844-ben altorjai egyházközségi vagy világi előjárói közt találjuk. (MOL. P 1874. *Lécfalvi GYÁRFÁS cs. lvt. Házi napló.* 12 R.; és ALTORJAI CSOBOTH Jánosnak az altorjai községi jegyzőkönyvekből készített kivonata CSOBOTH Zita tulajdonában Budapesten. Fénymásolat a szerzőnél.) Már 1820-ban is Altorján lakott, ahol egy jobbágya 1,5 bécsi mérő nagyságú beltelken lakott, és 0,375 hold szántón gazzálkodott. (**Földesurak és szolgálonépek Székelyföldön 1820-ban.** 126.)
54. SERES András: I. m. 7.
55. *Revoluția.* V. București, 1992. 52.
56. EGYED Ákos: I. m. 1978. 46.
57. **A Horea vezette 1784. évi parasztfelkelés a források tükrében.** A bevezető tanulmányt írta és a forrásokat közölte MAGYARI András. Bukarest, 1984. 179.
58. ALTORJAI CSOBOTH Jánosnak az altorjai községi jegyzőkönyvekből készített kivonata CSOBOTH Zita tulajdonában Budapesten. Fénymásolat a szerzőnél.
59. *Revoluția.* V. 437. Az országgyűlés 1848. június 2-án mondta ki, hogy minden székelyföldi lakos lépjen be a nemzetőrseregbe, amelyben minden írás, jegyzőkönyv és parancsszó magyar nyelvről lesz, tisztek pedig csak magyarul tudó személyek lehetnek. (KÓVARI László: I. m. 1861. 35–36.)
60. A robot.
61. Nyilván házas zsellért vagy cselédet.
62. Épp el nem szegődött, korbórol zsellér.
63. MOL. X 5187. *Altorjai APOR levéltár.* 19171. mikrofilmtekercs.
64. Ugarló szántásról van szó.
65. Testi fogyatékos: itt talán inkább gyenge.
66. Az igavonó állattal nem rendelkező legszegényebb jobbágyok és zsellérek elnevezése.
67. Fenekedve, fenyegetőzve.
68. Szerződéses – többnyire belső – cselédék.
69. Félszeg = esti fogyatékos: itt talán inkább gyenge. Gyalogszeres = az igavonó állattal nem rendelkező legszegényebb jobbágyok és zsellérek elnevezése. Fenyekedve = fenekedve, fenyegetőzve. Konvenciók cselédék = szerződéses – többnyire belső – cselédék.
70. EGYED Ákos: I. m. 1978. 46.
71. Uo. 66.
72. Okmánytár. I. 232–239.
73. **Gróf BATTYÁNY Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai.** Kiadta URBÁN Aladár. Bp. 1999. 658. (A továbbiakban: BATTYÁNY Lajos iratai.) A levélhez a kormányzó a kézdívbárhelyi tanács 1848. május 31-én kelt, hasonló értelmű feliratát csatolta.

74. MOL. X 5187. *Altortjai APOR levéltár*. 19171. mikrofilmtekercs.
75. BATHYÁNY Lajos iratai. 739.
76. MOL. X 5187. *Altortjai Apor levéltár*. 19171. mikrofilmtekercs.
77. SÜLI Attila: I. m. 621.
78. EGYED Ákos: I. m. 1978. 83–84.
79. SÜLI Attila: I. m. 623.
80. MOL. X 5187. *Altortjai Apor levéltár*. 19171. mikrofilmtekercs.
81. JAKAB Elek: I. m. 1880. 259.
83. BATHYÁNY Lajos iratai. 1169.
83. CSÁNYI László kormánybiztos iratai – 1848–1849. I–II. Zalaegerszeg, 1998. (A továbbiakban: CSÁNYI László iratai.) I. 355.
84. Uo. 387.
85. BATHYÁNY Lajos iratai. 1535.
86. KOVACHICH HORVÁTH Ignác: **Türedékek az 1848 és 1849-ik székely hadjáratokról**. Közli: DEMETER László. = **Határvidék 1762–1918**. I. Sepsiszentgyörgy, 2003. 17–18. Gazdasági naplójában Futásfalvi HAMAR Lajos a magyarság ellen felkelt románokat, a hozzájuk csatlakozó századok és sorkatonaságot nevez meg az agyagfalvi székely tábor kiindulása okául. (MOL. P 1874. *Lécfalvi GYÁRFÁS cs. lvt. Házi napló*. 20 R.)
87. SÁL. Az altortjai falusbíróság jegyzőkönyve – 1808–1818. 25 R.
88. KOVACHICH HORVÁTH Ignác: I. m. 13, 31, 47, 50. BERNÁLD Elek még 1865-ben is Altortján lakott. (MOL. P 1874. *Lécfalvi GYÁRFÁS cs. lvt. Házi napló*. 44 R.)
89. EGYED Ákos: I. m. 1998. I. 255; KÖVÁRI László: I. m. 1861. 111.
90. EGYED Ákos: I. m. 1998. I. 254.
91. DEMETER László: **A szabadságharc erdővidéki eseményei. = Fejedelmek, forradalmak, vasutak**. Debrecen, 2000. 237.
92. EGYED Ákos: I. m. 1998. I. 267.
93. Uo. 267–269; és KOVACHICH HORVÁTH Ignác: I. m. 29.
94. EGYED Ákos: I. m. 1998. I. 270–271, 273.
95. Uo. 279–280, 284; és KOVACHICH HORVÁTH Ignác: I. m. 31–32, 36.
96. KOVACHICH HORVÁTH Ignác: I. m. 41–44; és EGYED Ákos: I. m. 1998. I. 286–287.
97. BÖZÖDI, 1945. 56.
98. MOL. X 5187. *BENKŐ Dénes levelei*. 19171. mikrofilmtekercs.
99. Uo.
100. MOL. P 1874. *Lécfalvi GYÁRFÁS cs. lvt. Házi napló*. 20 R.; és NAGY Sándor: I. m. 59–61.
101. CSÁNYI László iratai. II. 175.
102. **II. RÁKÓCZI Ferenc erdélyi hadserege**. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlészeti MAGYARI András. Nagyvárad, 1994. 77–78; és **Székely Oklevéltár** (a továbbiakban: SzOkl.) VII. 203–210.
103. CSÁNYI László iratai. II. 220–221.
104. MOL. P 1874. *Lécfalvi GYÁRFÁS cs. lvt.*
105. CSÁNYI László iratai. II. 224.
106. Uo. 251.
107. Uo.
108. Uo. 253.
109. Uo. 257.
110. CSÁNYI László iratai. II. 287–289.
111. GYALOKAI Jenő: I. m. 58.
112. MOL. P 1874. *Lécfalvi GYÁRFÁS cs. lvt. Házi napló*. 20 V.
113. Vágómarháta.
114. Lágerez, táboroz.
115. Harcvonalat.
116. Az országgyűlés 1848-ban a székely székeket járásokra osztott vármegyékké alakította át, mint az 1780-as években – rövid időre – II. József császár.
117. KÖVÁRI László: I. m. 1861. 201–202.
118. MOL. X 5187. *Altortjai APOR levéltár*. 19171. mikrofilmtekercs.
119. MOL. X 5187. *Altortjai APOR levéltár*. 19171. mikrofilmtekercs.
120. EGYED Ákos: I. m. 1978. 83–84.
121. SÜLI Attila: I. m. 613.
122. SÜLI Attila: I. m. 613.
123. EGYED Ákos: I. m. 1978. 163.
124. *PESTY Frigyes helynévgyűjteménye 1864-ből, az Országos SZÉCHÉNYI Könyvtár kéziratárában*. 24. Háromszék. FM. I. 3814/A 73–73a és 74–74a lap. stb. (A továbbiakban: *PESTY helynévgyűjteménye*.)
125. A torjai kénbányászatra és kénbányászati kiváltásokra nézve lásd: **Erdélyi Országgyűlési Emlékek**. Szerkeszti: SZILÁGYI Sándor. II. 207. (A továbbiakban: EOE.); EOE. V. 407; SzOkl. II. 166; SzOkl. II. 328; SzOkl. III. 336; SzOkl. VII. 307; **Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria**. 42. 289. (**BÁTHORY Zsigmond idejében való Ország Cathalogusa 1585-ik és több esztendőben**); SzOkl. Új sorozat. IV. 430–433; 598–601; SzOkl. Új sorozat V. 155–160; MOL. F 1. VII. *Liber Regius Gabrielis BETHLEN*. 82–84; MOL. F 1. XII. *Liber Regius Gabrielis BETHLEN*. 59; MOL. F 1. XVIII. *Liber Regius Georgii RÁKÓCZI* I. 57–58; **Bors István krónikája**. = **Erdélyország Történeti Tára** I. 1540–1600. Kiadja: KEMÉNY József és NAGYAJTAI KOVÁCS István. Kolozsvár, 1857. 186–187; FÜLEP Katalin: **A feketehalmi oklevél**. = *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1982–1983*. 241–296; **BARANYAI DECSI (CZIMOR) János magyar históriája**. Budapest, 1982. 258–261; JAKAB Elek – SZÁDECKZY Lajos: **Udvarhely vármegye története a legrégibb időktől 1849-ig**. Budapest, 1901. 295–296; ORBÁN Balázs: **A Székelyföld leírása...** III. 1869. 80–81; *Pesty helynévgyűjteménye*; BZENTZKY, Rudolphus: *Sylogimena Transylvaniae Ecclesiae*. Coroneae, Pridie Kalendas Januarias. Anno Christi 1699. Liber Primum, Prolegomenum Tertium. Pars 22. 16v. Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár. MS 415; KÖVÁRI László: **Erdély földje ritkaságai**. Kolozsvár, 1853. 136–137; MOL. P 5. 1631. július 2: **Altortjai báró APOR Péter Munkái**. Budapest, 1860. 10; **APOR Péter Verses művei és levelei**. II. Budapest, 1903. 279. (A továbbiakban: APOR Művei.); **Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár**. I. Bukarest, 1975. 1113; VI. Bukarest, 1993. 372; BENKŐ Ferentz: **Magyar mineralogia**. Kolozsvár, 1786. 106; FRIDVALDSZKY, Joannes: **Mineralogia Magni Principatus Transilvaniae**. Claudiopoli, 1767. 138–139; ACKNER, M. J.: **Mineralogie Siebenbürgens**. Hermannstadt, 1855. 344–345; TELEKI Domokos: **Egynehány hazai utazások leírása**. Bécs, 1796. 85–89; BENKŐ József: **Transsilvania**. Vindobonae, 1778. Liber III. 85–86; BEUDANT, Francois Sulpice: **Voyage minéralogique et géologique en Hongrie pendant l'année 1818**. Paris, 1822. 310–311. stb.
126. BÖZÖDI György: **Gábor Áron 1848–1849-ben = 1848. Arcok, eszmék, tettek**. Bukarest, 1974. 243.
127. CSÁNYI László iratai. II. 207.
128. SZENTKATOLNAI BAKK Endre: **Kézdivásárhely és az ottani JANCSÓ családok története**. Kézdivásárhely, 1896. 331; 336; 380;
129. APOR Művei. II. 59; és MÁRTON Miklós *deák jegyzetfüzete (1702–1734)* az altortjai plébánia irattárában.
130. SZENTKATOLNAI BAKK Endre: I. m. 331; 336; 380.
131. CZETZ János: **BEM erdélyi hadjárata 1848–49-ben**. Pest, 1868. 60.
132. Lásd a 21. és a 101. jegyzetnél.
133. Kolozsváron.
134. CSÁNYI László iratai. II. 302–303.
135. IMREH István: **Székelyek a múlt időben**. Bp. 1987. 321.

136. *Feltorjai Jegyzőkönyv 1801–1873. A Jegyzőkönyv szövegét TUDÓS S. Kinga közzétette 1998-ban, a Székely Nemzeti Múzeum és a Csíki Székely Múzeum Acta (Siculica) évkönyvében. Ezúton köszönjük meg TUDÓS S. Kingának a jegyzőkönyv számunkra készített fénymásolatát.*
137. CZETZ János: I. m. 60.
138. NAGY Sándor: I. m. 117.
139. Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc résztvevőire vonatkozó további adatok. ALTORJAI CSOBOTH János irathagyatékában:
– BENKŐ Dénes (altorjai) honvéd századosként vett részt a szabadságharcban.
– BENKŐ Pál (altorjai) hadmérnök századosként vett részt a szabadságharcban.
– KÓSA István – 1845-től 1876-ig Kézdivásár rendes és tiszteletbeli orvosa – honvéd orvos főhadnagyként vett részt a szabadságharcban. Az 1850-es években Középjártáról Torjára telepedett át, beházasodás útján.
– KOLUMBÁN Károly honvéd hadnagyként vett részt a szabadságharcban, és szintén az 1850-es években telepedett Torjára, beházasodás útján.
– KARATNAI KUN István honvéd hadnagyként vett részt a szabadságharcban.
– PÜNKÖSTI Gergely honvéd századosként vett részt a szabadságharcban, és szintén az 1850-es években telepedett Torjára, beházasodás útján.
– Karatnai RÁTZ Ferenc honvéd főhadnagyként, Felső-Fehér vármegye zászlósisztijeként és várnagyaként vett részt a szabadságharcban.
– Feltorjai SÓLYOM Sándor huszár őrmesterként vett részt a szabadságharcban.
– Altorjai TÖRÖK József – a szabadságharc előtti időkben székely huszár káplár – honvéd hadnagyként vett részt a szabadságharcban, és később ezen a címen nyugdíjat kapott. Síremléke az altorjai római katolikus temetőben áll. (Talán a többi érintett család idős tagjai is tudják még, hol nyugszanak szabadságharcos eleik.)
140. Itt mondunk köszönetet CSOBOTH Zita egyetemi hallgatónak, aki a szerző rendelkezésére bocsátotta ALTORJAI CSOBOTH János irathagyatékát – amelynek hollétét KERESZTES Imre torjai nyugalmazott igazgató-tanító nyomozta ki, és hozta a szerző tudomására, amiért neki is ezen a helyen mondunk köszönetet –, és engedélyezte fénymásolat készítését annak minden darabjáról.
141. ALTORJAI CSOBOTH Jánosnak az altorjai községi jegyzőkönyvekből készített kivonata CSOBOTH Zita tulajdonában Budapesten. Fénymásolat a szerzőnél.
142. MOL. P 1874. *Lécfalvi GYÁRFÁS cs. lvt. Házi napló.* 12 R, 27 R.
143. ALTORJAI CSOBOTH Jánosnak az altorjai községi jegyzőkönyvekből készített kivonata CSOBOTH Zita tulajdonában Budapesten. Fénymásolat a szerzőnél.
- 65-144. CSOBOTH János irathagyatéka, CSOBOTH Zita tulajdonában, Budapesten. Fénymásolat a szerzőnél.
145. Uo. Lásd még: MOL. P 1874. *Lécfalvi GYÁRFÁS cs. lvt. Házi napló.* 12 R.
146. ALTORJAI CSOBOTH János feljegyzése és az altorjai községi jegyzőkönyvekből készített kivonata szerint. CSOBOTH Zita tulajdonában, Budapesten. Fénymásolat a szerzőnél. Lásd még: MOL. P 1874. *Lécfalvi GYÁRFÁS cs. lvt. Házi napló.* 12 R.
147. Altorjai CSOBOTH Jánosnak az altorjai községi jegyzőkönyvekből készített kivonata a CSOBOTH Zita tulajdonában Budapesten. Fénymásolat a szerzőnél.
148. Uo.
149. Uo.
150. SÁL. Fond 36 Nr.1171 B XXVII 1/1, 104–105. Évszám nélkül, 1836 után.
151. MOL. P 1874. *Lécfalvi GYÁRFÁS cs. lvt. Házi napló.* 13 R, 19 V. Lásd még: ALTORJAI CSOBOTH Jánosnak az altorjai községi jegyzőkönyvekből készített kivonata CSOBOTH Zita tulajdonában Budapesten. Fénymásolat a szerzőnél.
152. Uo.
153. **Földesurak és szolgálonépek Székelyföldön 1820-ban.** 126. A biztosok elírták a nevét.
154. Altorjai CSOBOTH Jánosnak az altorjai községi jegyzőkönyvekből készített kivonata CSOBOTH Zita tulajdonában Budapesten. Fénymásolat a szerzőnél.
155. MOL. P 1874. *Lécfalvi GYÁRFÁS cs. lvt. Házi napló.* 12 R.
156. SÁL. Fond 36 Nr.1171 B XXVII 1/1, 104–105. Évszám nélkül, 1836 után.
157. ALTORJAI CSOBOTH Jánosnak az altorjai községi jegyzőkönyvekből készített kivonata CSOBOTH Zita tulajdonában Budapesten. Fénymásolat a szerzőnél.
158. Uo.
159. SÁL. *Az altorjai falusbíróság jegyzőkönyve – 1808–1818.* 26 V.
160. Uo. 51 V; 73 R; 75 V.
161. **Háromszék parasztvallomásai 1820-ból.** Debrecen, 2002. 156.
162. SÁL. *Az altorjai falusbíróság jegyzőkönyve – 1808–1818.* 79 R.
163. ALTORJAI CSOBOTH Jánosnak az altorjai községi jegyzőkönyvekből készített kivonata CSOBOTH Zita tulajdonában Budapesten. Fénymásolat a szerzőnél.
164. SÁL. *Az altorjai falusbíróság jegyzőkönyve – 1808–1818.* 19 R.
165. ALTORJAI CSOBOTH Jánosnak az altorjai községi jegyzőkönyvekből készített kivonata CSOBOTH Zita tulajdonában Budapesten. Fénymásolat a szerzőnél.
166. Uo.
167. EGYED Ákos: I. m. 1981. 138. Örökvltságu 500 forintot fizetett.
168. MOL. P 1874. *Lécfalvi GYÁRFÁS cs. lvt. Adnotationes quaedam ad rem Oeconomicam pertinentem Anno 1814 inchoatae, et continuatae per Ludovicum Hamar futásfalviensem.* 27 V, 124 R. (A továbbiakban: MOL. P 1874. *Lécfalvi GYÁRFÁS cs. lvt. Adnotationes.*) Az eset nem egyedi: 1815. június 4-én ZÖLDE József adta magát jobbágyul HAMAR Lajos keze alá, 1824-re pedig a peselneki LEMHÉNYI Lukátsot, POTSA Ferenc úr colonussát, azaz teljes jobbágyát fogadta meg bérésének HAMAR Lajos. (MOL. P 1874. *Lécfalvi GYÁRFÁS cs. lvt. Adnotationes.* 1 R, 2 V.)
169. EGYED Ákos: I. m. 1981. 138. Örökvltságu 440 forintot fizetett.
170. ALTORJAI CSOBOTH Jánosnak az altorjai községi jegyzőkönyvekből készített kivonata CSOBOTH Zita tulajdonában Budapesten. Fénymásolat a szerzőnél.
171. EGYED Ákos: I. m. 1981. 138. Id. DÁVID Mihály 348 forint örökvltságot fizetett és átengedett az APOR családnak egy 6 vékás szántót 81 forint 21 krajcár értékben. Ifj. DÁVID Mihály 389 forintot fizetett örökvltságu és átengedett az APOR családnak egy 5 vékás szántót 51 forint értékben.
172. SÁL. *Az altorjai falusbíróság jegyzőkönyve – 1808–1818.* 51 R.
173. **Háromszék parasztvallomásai 1820-ból.** Debrecen, 2002. 156.
174. ALTORJAI CSOBOTH Jánosnak az altorjai községi jegyzőkönyvekből készített kivonata CSOBOTH Zita tulajdonában Budapesten. Fénymásolat a szerzőnél.
175. A kérdést csak további kutatások dönthetik el.
176. CSEREY Zoltán: **Kézdivásárhely a határőrég korában (1764–1848) = Emlékkönyv – Kézdivásárhely 1997.** Sepsiszentgyörgy, 1997. 43.
177. IMREH István: I. m. 1987. 287.
178. Porkoláb, foglár, börtönfelügyelő, esetinkben talán katonai csendőrféle is.
179. ALTORJAI CSOBOTH János nem hagyott hátra feltorjai egyházi iratokból készített kivonatokat, de nincs kizárva, hogy a közülük az 1916-

os román invázió során részben elpusztultak között a 1848–1849-es időszakra vonatkozóak is voltak.

180. „1840. május 3. Haszonbéri szerződés Kézdivásárhely város és a karatnai, alsó- és felsővolái birtokosok között a Torja–Kászon közén lévő ugarhatár legeltetés céljából való haszonbérbe vétele iránt. – A város ily természetű legeltetése a karatnaiak, al- és felvoláliek könyveinek bizonyossága szerint huzamos időn át gyakoroltattott.” (ALTORJAI CSOBOTH János irathagyatéka CSOBOTH Zita tulajdonában, Budapest. Fénymásolat a szerzőnél.)

181. Az 1826-ban született és szintén a kézdívasárhelyi katonai intézetben tanult CSOBOT Ferenc bátyja, CSOBOT József keze alatt szolgált a székely huszárezredben, de 1846-ban meggyilkolták a dálnoki határon. (Uo.)

182. A napóleoni háborúkban harcoló al- és feltorjai határőrök ruházatának és felszerelésének költségeit abból az összegből fedezték, amelyet a két falu egyik közös erdeje faanyagának értékesítése révén teremtettek elő. Az azóta is legelőként használt területet 1864-ben még Franciavágás néven ismerték, de ez a helynév ma már nem él. (PESTY helynévgyűjteménye.)

183. Kivonatok Altorja közgyűlési jegyzőkönyveiből. ALTORJAI CSOBOTH János irathagyatéka CSOBOTH Zita tulajdonában, Budapest. Fénymásolat a szerzőnél.

184. ALTORJAI CSOBOTH János irathagyatéka CSOBOTH Zita tulajdonában, Budapest. Fénymásolat a szerzőnél.

185. MOL. R 319. (ALTORJAI CSOBOTH család levéltára.)

186. ALTORJAI CSOBOTH János irathagyatéka CSOBOTH Zita tulajdonában, Budapest. Fénymásolat a szerzőnél.

187. Uo.

188. Uo.; és MOL. P 1874. *Lécfalvi GYÁRFÁS cs. lvt. Házi napló*. 1857. december. 34 V; 1858. november 15. 35 V. Ő is aláírta 1864. október 3-án az altorjai helynevekről készített jelenést. (PESTY helynévgyűjteménye.)

189. ALTORJAI CSOBOTH János irathagyatéka CSOBOTH Zita tulajdonában, Budapest. Fénymásolat a szerzőnél.

190. Burkus (< Brandenburgus) = Porosz.

191. EGYED Ákos: I. m. 1998. I. 265.

192. NAGY Sándor: I. m. 99. APOR Józsefet, ha a radikális forradalmi változások hívének nem is, de a nemzeti függetlenség elszánt hívének tarthatják a császári hatóságok: 1854-ben, a MACH-féle szervezkedésben való részvétel gyanújával ugyanis letartóztatták. Bizonyítékok híján azonban hamarosan kénytelenek voltak szabadon bocsátani őt gyulafehérvári fogságából. (ENDES Miklós: **Csik-, Gyergyó-, Kászonszékek földjének és népének története 1918-ig**. Budapest, 1938. 322.) APOR József feltehetően kapcsolatban állt a kézdívasárhelyi TÖRÖK Józseffel, TÖRÖK István fiával, akinek testvérét, a marosvásárhelyi professzort ugyanezen ügy kapcsán ki is végezték. A TÖRÖK és az APOR családnak is volt birtoka Futásfalván. (MOL. P 1874. *Lécfalvi GYÁRFÁS cs. lvt. Házi napló*. 12 R.)

193. IMREH István: **A törvényhozó székely falu**. Bukarest, 1983. 74.

194. EGYED Ákos: I. m. 1978. 83.

195. SERES András: I. m. 7; és EGYED Ákos: I. m. 1978. 83. 87. EGYED Ákos: I. m. 1978. 83–84.

196. ALBERT Ernő: **Eltiport szabadság (Jűttek az oroszok – 1849)**. Sepsiszentgyörgy, 1999. 166.

197. SÁL. *Az 1747-es altorjai falutörvény*.

198. Lásd a 34. jegyzetet.

199. „Ezen Levelek meg olvastatván haszon vehetetleneknek tanáltatak” (SÁL. *Az altorjai falubírótság üléseinek jegyzőkönyve – 1808–1818*. 60 R.

200. Az épület kivitelezése többnyire helybeli kőművesek, ácsok és sztalosok műve, mások közmunkában dolgoztak az építkezésen. Az építkezésen annak idején résztvevő, nemrégiben elhunyt LUKÁCS György altorjai lakos szíves szóbeli közlése.

201. A falutörvényben és a jegyzőkönyvben hazajáró, tehén-, meddő és sertéscsordáról, továbbá juhseregéről van szó, a lovakat a „meddő csordába” adták tulajdonosaik. Ez vagy tehéncorda, vagy juhsereg lehetett.

202. IMREH István professzor úr 2003. január 31-én hunyt el, Kolozsváron.

203. Al- és Feltorja, Futásfalva, Karatna, Al- és Felvolái negyvennyolcasai egy részének a neve ZÁGONI Jenő, a Székely Nemzeti Múzeum egykori könyvtárosa szóbeli közlése alapján már megjelent írásban. (SERES András: I. m. 57. 61.)

204. Elsősorban ÁBRAHÁM Árpád (1915–1958) altorjai plébános említendő, akit 1957-ben a temesvári hadbírótság 1956-ban elkövetett állam- és rendszerellenes szervezkedés vezetésével vádolt meg. ÁBRAHÁM Árpádot 1858. október 11-én Jilaván kivégezték. Az állítólagos szervezkedés többi altorjai résztvevője – az 1956-os magyar forradalmárokkal rokonszenvezők egy értelmiségiekből és gazdálkodókból álló altorjai csoportja – súlyos börtönbüntetést szenvedett. (A plébániai irattárban fellelhető adatok, a kor- és sorsrtságok visszaemlékezései szerint. Lásd még: **Krisztus Világossága. Katolikus családok kalendáriuma 2001**. Csíksomlyó, 2000. 61. 98.)

205. Az 1868-as népiskolai törvény nyomán Altorja felszegi részén létesített községi iskola az 1990-es évek végén vette fel egykori növendéke, KICSI Antal irodalomtörténész, az irodalomtudományok doktora, műfordító, kritikus, főiskolai lektor, tankönyvíró és szerkesztő nevét. A névadó 1936. augusztus 24-én született, Feltorján és 1980. október 27-én hunyt el. Székelyudvarhelyen. Életének, pályafutásának és munkásságának rövid összefoglalását lásd: **Romániai Magyar Irodalmi Lexikon** 3. Bukarest, 1994. 15–16.

206. A hősök és áldozatok nevét zömében KERESZTES Imre gyergyószárhelyi származású torjai nyugalmazott igazgató-tanító úr és KERÉKES Tibor jegyző úr kutatta fel.

207. Az alsócsernátoni SZÉKELY Géza grafikusművész (1991-ig torjai rajtanár) által alapított egyesület elnöke akkor BOKOR Béla alpolgármester úr volt.

208. Az emlékmű felállításának költségeihez tetemesen járult hozzá a feltorjai VOJNA Zoltán és családja.

(A családnévek majuszkulás kiemelését, beleértve az idézeteket, kötet szerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

Gărzile naționale din Turia de la 1848–1849

(Rezumat)

Pornind de la datele cuprinse într-o copie făcută de primul monograf al comunei Turia de azi (Altorja, Feltorja, Karatna, Alvolál, Felvolál și Futásfalva), János ALTORJAI CSOBOTH, precum și pe baza datelor furnizate de literatura de specialitate și diferite izvoare, autorul lucrării a sintetizat cunoștințele de azi despre gărzile naționale organizate în anii 1848–1849 în localitățile enumerate. Soarta monografiei lui János A. CSOBOTH nu se cunoaște, dar autorul lucrării a încercat să dovedească autenticitatea originalului copiei și să elucideze în ce împrejurări s-a făcut copia.

The National Guard in Torja in 1848–1849

(Abstract)

Being prompted by the data of a copy made by the first monographer of today's Turia (Turia de Jos, Turia de Sus, Karatna, Alvolál, Felvolál, Alungeni) János ALTORJAI CSOBOTH, as well as by the data found in technical literature and different sources, the author of the paper summarizes everything that can be known about the national guards organized in 1848–1849 in the localities mentioned above. The author has tried to clear up whether the document copied by János ALTORJAI CSOBOTH is authentic which were the circumstances the copier came across with. (János ALTORJAI CSOBOTH's monograph did not survive or it is hidden in an unknown place.)

